

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206256

UNIVERSAL
LIBRARY

Osmania University Library

Call No 7491

Accession No. T3191

Author V46R
వెంకట విఠల భూపాలయ్యలు, ఈ

Title రసాత్మక వాఙ్మయము - 1937

This book should be returned on or before the date
last marked below

ప్రకాశవర్షుని రసారవాలంకారము.

సూపాదకుడు :

శ్రీ య్యాజ్ఞీ వేంకట వీర రాఘవాచార్యులు, యం ఏ ,

ఆంధ్రగీర్వాణభాషాపరిషత్తుడు,

పిఠాపురరాజకళాశాల,

కాకినాడ.

ఆంధ్ర సాహిత్య కలెక్షన్లు చారిచే బ్రకటింగుబడినది.

కాకినాడ

-1937-

ప్రకాశవర్షుడు-రసార్ణవాలంకారము.

— 1. మున్నుడి. —

రెండుసంవత్సరములక్రిందట నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తుత్రికలో [సంపు. 23-24. (1934-35.)] ప్రకాశవర్షుని 'రసార్ణవాలంకారము' నాసంపాదకత్వమున వెలువడినది. నేటివఱకు దానికి బీతిక వ్రాసి పుస్తకరూపమున నీకృతిపుష్పమును సహృదయలోకమున కర్పించుటకు యోగములు కూడినవికావు. ఖలువును రసార్ణవ గ్రంథమును బంపుఁ డని పరిషదధికారులకుఁ జాలసానులు వ్రాయుచుండి రని విని దీనియెడఁ బారకలోకము చూపుసమాదరణమునకు సంతసించి, గ్రంథ కర్తను, దత్తాత్రీకాలానులను, నీకృతివైశిష్ట్యమును గుఱించినసమాలోచనమును బండితలోకమున కర్పించుచున్నాఁడను.

— 2. కృతజ్ఞత. —

ఈకృతిని మొట్టమొదట-మహోపాధ్యాయ-విద్యాభూషణులగు దాంకితులు చెన్నపురవిశ్వవిద్యాలయసంస్కృతపండితులునగు వి. వేంకట రామశర్మగారు రాంగ్లలిపిలో నుచ్చారణదిన్నముల (Dia-critical marks) తోడను నుపాధ్యాయులతోడను కలకత్తానగరమున ఆచార్య నరేంద్రనాథ లా¹ సంపాదకత్వమున వెలువడుభారతీయేతిహాసత్రైమాసికపత్రిక²లో నేటి కెనిమిదివత్సరములకుఁ బూర్వము [మార్చి-1929 లో] ప్రకటించియున్నారు. ఈకృతి గుణోత్తరముగా నుండుట గాంచి యాంగ్లలిపిలో ముద్రింపఁబడినశ్లోకముల నాంగ్ల భాషాభిజ్ఞులే యెంతయో కఠినము సల్పినఁగాని చదువనేర నప్పు డీక నాంగ్ల భాషా

1. Dr. Narendranath Law, M A., B L., Ph. D., P. R. S.

2. 'Indian Historical Quarterly'—Vol. V. No. 1. March, 1929.

గంధము నెఱుంగని యాంధ్రదేశసంస్కృతపండితుల కీకృతి యన నమం
 విత్తప్రక్రియగా నుండు నని యెంచి దీనిని చెలుగు లిపిలో విపులసమా
 లోచనపూర్వకముగా రసజ్ఞలోకమునకు నివేదించుచున్నాడను శర్మగా
 రీకృతిని బ్రచురించినకొన్ని నెలలకే-ఆచార్య-సుశీలకుమార-జే-గారు¹
 [ఉక్తావిశ్వవిద్యాలయమున గీర్వాణపీఠాధ్యక్షులు] శర్మగారిపీఠికలోని
 యనేకసద్ధాంతముల ఖండించుచు బైకలకత్తాత్రిక²లోనే యొకవ్యాస
 ముచు బ్రకటించియున్నారు. 'జే'పండితు లిట్లుంటికి రెండుసంవత్సరముల
 కుఁ బూర్వమే 'లండన్' నగరమునుండి వెలువడు 'ప్రాచ్యవిద్యాలయ
 పత్రిక'లో, బ్రకృతగ్రంథమును గూర్చి యిండుక ప్రాసెయున్నారు.
 ఈనడుమ చెన్నపురవిశ్వవిద్యాలయమున గీర్వాణశాఖలో, బరిశోధకు
 లుగానుండిన ఆచార్య వి. రాఘవన్ పండితులు కూడ శర్మగారిసద్ధాంత
 ములను నిరసించుచు చెన్నపురిలో, బ్రకటంపబడు 'ప్రాచ్యపరిశోధన
 పత్రిక'³లో[1934]నొకవ్యాసమును బ్రచురించియున్నారు. సాహి
 త్యాచార్య, వేదాంతభూషణ నందకిశోరశర్మ యనుకాశీపండితులు ప్రా
 చ్యవిద్యవైభవ-మహామహాపాఠ్యాయ, గోపీనాథకవిరాజ [యం.ప]
 మహాదయుని సంపాదకత్వమున 'సారస్వతాలోకము నందలి ప్రథమ
 కిరణమున కనుబంధముగా 'సంస్కృతకవిపరిచయము-భారవి'⁴ యను
 కృతిని [1932] బ్రకటించియున్నారు. పైవ్యాసములు, కృతులును బ్ర

1. Dr S K De, M A., D Lit., Head of the Department of
 Sanskrit & Bengali, Dacca University.

2. 'Indian Historical Quarterly'-Vol. V, No. 4 December, 1929,
 (Pp. 770—80).

3. 'Bulletin of the School of Oriental Studies'-Vol. IV, Part II,
 P. 283.

4. 'Journal of Oriental Research'—Vol. VIII, Part 3,
 Pp. 267—76 (1931).

5. 'The Sarasvatiloka'-Kurana I (Supplement). 'సంస్కృతకవిపరిచయము-భారవి'. నిబంధకసాహిత్యాచార్య క్రిందకిశోరశర్మ.[Benares, 1932.]

కృతము విశేషముగా నుపకరించినవి మఱియు 'డే'వండితుని 'అలంకారశాస్త్ర'చరిత్ర¹, పాంశురంగవామనకాణేపాడితుని 'అలంకారశాస్త్ర'చరిత్ర², ప్రకృతము ముద్రణమునందున్న డాక్టర్-మాడిభూషి కృష్ణమూచార్యులవారి 'సంస్కృతరసాగ్రస్వతచరిత్రము'³ నా కుపకారకములయినవి. పాశకులకు సుఖోధముగా నుండుటకై శ్లోకముల ప్రక్క నాయాశ్లోకములందలి విషయములఁ దెలుపునూచికలను తేర్చియున్నాఁడను. విజయనగరమహారాజుసంస్కృతకళాశాలలోని 'రసాగ్ర వాలంకారము'యొక్క వ్రాతప్రతియందలి పాతభేదము లనుబంధమునఁ జూపఁబడినవి.

— 3. ప్రకాశవర్షులు. —

సంస్కృతవాఙ్మయమునఁ బ్రకాశవర్షుఁ డనునామముతో నలుగురు గ్రంథకర్తలు కన్పట్టుచున్నారు.

౧. వల్లభదేవుని 'సుభాషితావళి'లోను, శార్ఙ్గధరుని 'శార్ఙ్గధరవద్ధతి'లోను నుదాహరింపఁబడిన ప్రకాశవర్షుడు. ఈతఁడు కాశ్మీరదేశముఁ దనియు, భట్టహంసుని సుతుఁ డనియు, 'సుభాషితావళి'లో నుదాహరింపఁబడిన దర్శనీయకవి (=దోరతికాదర్శనీయకవి?)కి జనకుఁ డనియు, గౌడకవి భట్టనరసింహకవిపుత్రునికి శిష్యుఁ డనియు నందకిశోరవండితులు వ్రాసియున్నారు.⁴ వల్లభదేవ [క్రి. 1417-67] శార్ఙ్గధరులచే

1. 'Studies in the History of Sanskrit Poetics'- Vol I (1923). By Dr S. K. De, M A, D Lit

2. 'History of Alamkara Literature'-By Prof P. V. Kane, M. A, LL. M. (1923)

3. 'History of Classical Sanskrit Literature'- Second, revised and enlarged edition (now in course of publication). By Dr. M Krishnamacharya, M. A, M L, PH D, M R A S

4. Edited in the 'Bombay Sanskrit & Prakrit Series'- By Prof Dr. P Peterson (1886)

5. Edited in the 'Bombay Sanskrit & Prakrit Series' By Dr. Peterson. (1888).

6. సంస్కృతకవిచరితము-పు. 20.

[క్రీ. 1363] నుదాహరింపఁబడియుండుటచే నీప్రకాశవర్షుడు క్రీ. 1363 కంటఁ బూర్వఁ డని చెప్పఁదగును.

౨. భారవికృత 'కిరాతార్జునీయము' నకు వ్యాఖ్యాత.

ఈప్రకాశవర్షుని, దద్వాన్యఖ్యను దేవరాజయజ్ఞ తనభారవివ్యాఖ్య ('సుబోధిని') యంగును,¹ గదసింహుఁడును² [క్రీ 1200-1600] మల్లినాథుఁడును దను 'కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యల'లో [IV ప. 10 శ్లో] ను బేర్పానియున్నారు.

3. మాఘకృత 'శిశుపాలవధ'కు వ్యాఖ్యాత.

ఈప్రకాశవర్షుని వల్లభదేవుఁడు స్వకృతమాఘవ్యాఖ్యలోఁ దనకు గురువుగాఁ బేర్పానియున్నాఁడు. ప్రకాశవర్షునకు మహాపాధ్యాయుని ద మున్నటు లీతనియాకరమువలనఁ దెలియుచున్నది.³ ఈగురుశిష్యులు సమకాలికులు గావున వల్లభదేవునికాలము నిట విచారింపఁజనును. [ఈ తఁడు 'సుభాషితావళి'సంధాత యగువల్లభదేవునికంటఁ బ్రాచీనుఁడు, భిన్నుఁడు నని యెఱుఁగునది.]

1. 'ప్రకాశవర్షప్రభృతిప్రణీతా, వ్యాఖ్యాన పూర్ణా ఇతి భారవీయే కావ్యే ప్రధూతాం విదధాతి టీకా, శ్రీదేవరాజో విజయం నిరేకాత్.'

1 'Triennial Catalogue of MSS' of the Govt. Oriental Manuscripts Library-(Madras)-Vol. II. Part 1 C (No 1854 d)

11 'Ibid—Vol. IV' Part 1 (No 2912)

111 'Travancore Catalogue'-P' 17. [Cantos I-IX & XV]. 1895.

- 2 'సర్వప్రకాశవర్షాది టీకా అపి సువిస్తరాః

తథాపి లఘుబోధార్థం గదసింహోఽకశో దిమామ్'

'సంస్కృత వికాసచయము-భారవి'-పు. 47

3. (అ) 'కుత్యా ప్రకాశవర్షాదు వ్యాఖ్యాతం తావ దీదృశమ్ విదేవతస్తు నైవాస్తి బోధోఽత్రావధవా దృశే'—చతుర్థపర్వటికా.

(ఆ.) "ఆత్ర మహాపాధ్యాయః ప్రకాశవర్షః—

'షష్ఠీసమాసోఽన్యత్ర బహువ్రీహ్యుక్తేఽన్యథ త్యేవ. యోహి యన్య సభా తస్యాపావపే భవత్యేవ' ఏవ చత్రాపి. —20 పర్వ 71 శ్లోఃటికా.

వల్లభదేవుని పాత్రుఁడగుకైయటుఁడు క్రీ శ 977 లో నానంద
వర్ధనుని 'దేవీశతకము'నకు వ్యాఖ్యను రచించెను. ఆ వ్యాఖ్యనుండి యీ
ప్రమాణమును జూచునది.¹

శ్లో. 'వల్లభదేవాయనిత శ్చంద్రిత్యా దవాప్య జన్మేహమ్

కైయటునామాఽరచయ ద్వ్యత్తిం దేవీశతకస్త్రోతే.

శ్లో. వసుమునిగౌదధి [4078] సమకాలే యాతే కలే స్తథా లోకే

ద్వాపశ్చాశే వశే రచితేయం భీరుగుప్తవృషే.

కైయటుఁడు క్రీ శ. 977 ప్రాంతముల జీవించియుండుటచే నాత
నిసీతామహుఁడగు వల్లభదేవుఁడు క్రీ. శ. 927 ప్రాంతముల జీవించి
యుండె నని నిశ్చయింపనగును. కావున వల్లభదేవుని విద్యాగురు వగు
ప్రకాశవర్షుఁడు క్రీ. శ. 875-925 వడును విలసిల్లియుండవచ్చు నని నంద
శిరోశర్కగారు వ్రాసియున్నారు.

ర. రసార్థ వాలంకారక్తర యగు ప్రకాశవర్షుఁడు.

ఈనలుగురును భిన్నులూ, కారా యచునది విమర్శనీయము.
మాఘభారవుల కావ్యములకు వ్యాఖ్య వ్రాసి, సుభాషితావళి మొద
లగు సంధానగ్రంథములలోఁ బోర్చుకబడిన ప్రకాశవర్షుఁడు కవి యనియు,
సంఘవలన నాలంకారికుఁ డగు మనగ్రంథకర్తకంటె భిన్నుఁ డనియు
వేంకటరామశర్కగారు వ్రాసియున్నారు.² భిన్నవాదమున కింతకంటె
బ్రబలప్రమాణము నేమియుఁ జూపక సిద్ధాంతీకరించుట చింత్యమగుచు
వీరియభిప్రాయమును ఖండించుచు పండితచందశిరోశర్కగా రిట్లు నుడివి
యున్నారు.³

—కవి యగువాఁ డాలంకారికుఁడు కాఁడనుట యపవిత్రము. కవి యొకవాఁడే
యాలంకారికుఁ డగుటకు నిదర్శనము లనేకములు గలవు దండి, భోజుడు, 'సాహిత్య
దర్పణ' నిర్మాత యగువిశ్వనాథుఁడు 'రసగంగాధర' కారుఁ డగు జగన్నాథపండితరా

1. 'సంస్కృతకవిచరితము-భారవి'—పుట. 21.

2. Introduction to 'Rasarnavalankara'—P. IV

3. 'సంస్కృతకవిచరితము'—22-23 పు.

యలు పెంపలగు ననేకు లుత్తమాలంకారికలే కాక తమకావ్యనిర్మాణపాటవముచేతను బ్రసిద్ధులైయున్నారు. వామైశ్వర్యముండి, విశోభిప్రమాణము లేనప్పుడు శక్తివ్యయకల్పన మనంగతము. కావునఁ బ్రసలువును నొకఁడే—

కాని వీరిసిద్ధాంతముకంటె వేంకటరామశర్మగారి యభిప్రాయమే సరి యని తోచెడిని. మాఘభారవికావ్యవ్యాఖ్యాత లిరువురు నొకఁడే యనియు, నీతఁడు భోజునికంటె [క్రీ. 1005-1054] బ్రాక్తనుఁ డనియు, భోజునికంటె మనయాలంకారికుఁడు భిన్నుఁ డనియు, బరుఁ డనియుఁ దోచుచున్నది. సుభాషితావళిలోఁ బేర్కొనఁబడిన ప్రకాశవర్షుఁడు పైవ్యాఖ్యాతయే కావచ్చును, లేక ప్రకృతగ్రంథకర్త యైనను గావచ్చును వ్యాఖ్యాత యగుప్రకాశవర్షుని, యాలంకారికుఁ డగుప్రకాశవర్షునిపౌర్వాపర్యవిచారము క్రింది కాలనిర్ణయప్రకరణమునఁ గననగును.

— 4. ప్రకాశవర్షునికాలము. —

భామహుని 'కావ్యాలంకారము'నను, దండి 'కావ్యాదర్శము' నను ప్రకాశవర్షుని 'రసార్ణవాలంకారము'నుండి పదవాక్యవాక్యాంశములనేకములు హరించఁబడిన వనియు, ప్రకాశవర్షునికృతి దండిభామహుల కృతుల కుపజీవ్య మనియు నాచువలన వీ రిరువురును ప్రకాశవర్షునికంటె నవీరు లనియు, భట్టబాణుని బేర్కొనుటచేఁ బ్రకాశవర్షుఁడు బాణుని కంటె నర్వాచీరుఁ డనియు నందుచే మరకవి బాణుని తరువాతను దండి భామహులకుఁ బూర్వమునను [అనఁగా-క్రీ. శ. 650-750 వదును] జీవించియుండవలె ననియు వేంకటరామశర్మగారి సిద్ధాంతము.¹ కాని యిది యవిమర్శపూర్వకము. సుశీలకుమారడే, రాఘవన్ పండితులవ్యాసములను బట్టి ప్రకాశవర్షుఁడు భోజునికంటె నవీరుఁ డనియు, భోజుని 'సరస్వతీకంఠాధరణము', 'శృంగారప్రకాశము'ను ప్రకాశవర్షుని కృతిలర కుపన్నుము లనియు సుశీలకుమారడే, రాఘవన్ పండితు లనేకరచనాసామ్యప్రదర్శనపూర్వకముగా నిర్ధారణ చేసియున్నారు. వీరిమతమును బట్టి దండి-భామహ-బాణులకంటె ప్రకాశవర్షుఁడు నవీరుఁ డని వేటె

1. Introduction to 'Rasarnava'—P X

తెప్పువసరము లేదు. ఒక్కరచనాసామ్యము కాలనిర్ణయవిచారమునఁ బరమప్రమాణము కాజాలదు. వీరిసిద్ధాంతము సరియే కాని వీరు చూపిన ప్రమాణములు ప్రబలములు గావు. ప్రకాశవర్షుడు భోజానికిఁ బరుఁడనుటకు కొండురై డాతరప్రమాణములు లభించుచున్నవి. వీని నేలకోపై కుడితులలత్యము చేసిరి. ఇది చింత్యము. ‘సరస్వతీకంఠాధరణము’ న భోజుడు పదదోషప్రకరణమున-‘అసాధు’వను దోషము నిట్లు వివరించెను.

“శ్లో. శబ్దశాస్త్రునిరుద్ధం య త్తి దసాధు ప్రపత్తతే
యథా-

‘శ్లో. భూరిభారభరాత్త బాధతి స్తవ ఏష తే
తథా న బాధతే స్తవో యథా బాధతి బాధతే.’

అత్ర బాధతే రాత్త నేపదిత్వాద్ ‘బాధతే’ ఇతి స్యాత్, న పునర్ ‘బాధతి’ ఇతి. [1 గుణవివేచనపరిచ్ఛేదము; 4 పుట. నిర్ణయసాగరముద్రణము, 1934.] దీనికి రత్నేశ్వరుఁ డిట్లు వ్యాఖ్య వ్రాసియున్నాడు: “అత్ర కేది దాహుః-‘బాధతి’భాతుం సంస్తారప్రచ్యావనేన బాధతే ఇతి బాధతిబాధస్తస్య సంబోధనం బాధతిబాధేతి. తే=తవ. వచన మితి శేషః ‘ఇతి. త దసత్. నేయారత్వప్రసజ్జాత్. అన్యేతు’బాధతి రాబాధతే యథా’ ఇతి ౪రన్తి ఇదం తత్త్వమ్ విద్యమాన స్యాత్కవత్త్వ స్యావివక్షాయాం గవిత్యయమాపేత్యాదావివప్రాతిపదికసంజ్ఞాన ప్రవర్తనే.”

‘భూరిభార’ అను పైశోకమును శబ్దశాస్త్రునిరుద్ధ మగుఁసాధుదోషమున కుదాహరణముగా భోజుడు చూపియుండ నందలి యుత్తరార్థమును స్వీకరించి ప్రకాశవర్షుడు భోజుడు దోష మనిన దాని కవవాదము నిట్లు నిపుణముగాఁ జూపియున్నాడు: [శబ్ద మసాధు వైనను ననుకరణమున గుణభావము నందును.]

శ్లో. ‘పదం యాతి గుణిభావ ముకర్త రసా ధ్వపి

యథా న బాధతే స్తవో యథా బాధతి బాధతే.’

౨ పరి, 86-87 శ్లో. [7 శ్లో.]

భోజుడే ప్రకాశవర్షునికృతినుండి శ్లోకార్థమును గ్రహించె నేమో యని శర్కగా రసవచ్చును. కాని యది సరి కా దని యిఁకొందిప్రమాణమును బట్టి తెలియనగును. ఈశ్లోకమును దానికి సుబంధించిన యైతిహ్యమును 'శాన్ జగ్గరవనతి' యందు లభించుచున్నది ¹

ఒకనాడు పోతుండి పురలును భోజుడు తనపల్లవి మోయు వాహులలోఁ గ్రోత్రవానిని నియోగించి యాతఁడు మాటువేయమన నన్న పండితుఁ డని యాంక్షిక—'ఎత్తడు బరువుచే నీభుజము బాధనొందము' దా? యని పృచ్ఛించె నటు దానికి బహుకాస్త్రనికారమఁడును, విశేషించి, శబ్దకాస్త్రనిష్ఠాతయను నగుభోజుడు 'బాధలే' యనుటకు 'బాధలే' యని యప్రప్రయోగము చేసినందులకుఁ జెరిగించి రా జని యైదు జంకతాపండితవాహుఁడు వెంటనే "నీవుచేసిన 'బాధలే' యను సప్రప్రయోగము కలిగించి సంకబాధ నాభిము కలిగించుటలేదు" అని నటు ! రసికుఁ డగుభోజుఁ డందల కఱి తానందము నంది యాతని సన్మానించుకొనెను

తనకాలమున కప్పుడే ప్రచురప్రచారము నందిన ధ్వనిసిద్ధాంతమును భోజుఁ డెఱుఁగును. ధ్వన్యాలోకమునుండి కొన్ని కారికల నీతఁడు గ్రహించియు నీతఁడు ధ్వనిమతము నలక్ష్యముచేసి 'ధ్వనిమతాత్మ గాంభీర్యమ్' [1 పరి. 73 శ్లో. 74 పు.] అని ధ్వనిని శబ్దగుణ మగు గాంభీర్యముగాఁ బేర్చినను. ప్రకాశవర్షుఁడకూడ [2 పరి. 20 శ్లో. 6 పు.] ధ్వనిని గాంభీర్య మనుశబ్దగుణముగా నుడివియుండెను. దీనినిబట్టి ధ్వన్యాలోక కాదునికంటె [క్రి. శ. 840-860] నీతఁడు నవీనుఁ డని తెలియుచున్నది.

'సరస్వతీకంఠాధరణము' మొదలగుకొన్ని సాహిత్యగ్రంథములలో నాదిత్యము పేర్కొనఁబడినను 'నాదిత్యవిచారచర్చ' లో నాదిత్య సిద్ధాంతమును శాస్త్రదృష్టిని విచారించి, కావ్యమున కాత్త యాదిత్య మని నిరారణచేసిన మహానీయుఁడు డేమేంద్రుఁడు. ఈసిద్ధాంతమును

1. 'భూభారభరణాని బాధలే స్తస్య ఏష తే

న కథా బాధలే స్తస్యో యథా బాధలే బాధలే.

పూర్వార్థం మృగయా యా గృహమాగచ్ఛతి: కలికాయాధస్య భోజరాజస్యోక్తి: శర్కారం చ రాజనిర్వకారం ఛద్యతేలికావాహపండితస్య ప్రత్యుక్తి:'

[కా. ప. 562 శ్లో.]

ప్రకాశవర్షుడు గుర్తించియుండును; కాని 'అగ్నిపురాణము'నందు బొదిత్య ముఖ్యాలంకారములలోఁ జేర్చబడినట్లు లీతఁ డాచిత్యమును శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్చియుండెను. షేషేమంతునికంటె [క్రీ. 1025-75.] ప్రకాశవర్షుఁ డర్వాచీరుఁడు కావచ్చును.

భోజనికంటె మనకవి నవీనుఁ డగుటకుఁ బైప్రమాణములకంటె బలవత్తర మైన గ్రంథసప్రమాణము లభియచున్నది. కాని 'రసార్ణవము' పై విమర్శల నెలయించిన 'డే', రాఘవన్ మొదలగు మండితు లెవ్వరు నేకారణముననో దీనిని గుర్తింపరైరి:

అధ్యరాజ, సాహసాంకుఁడు ననుప్రాకృతసాస్త్రతథాపాపాప కులగు ప్రభువుంగవులు, (మహా)భామహుఁడు, బాణుఁడు, వాత్సవ్య యనుఁడు ననుగ్రంథకర్తలు, మహేశ్వరుఁడు, స్వయాభువు, వాతగ్యాధి, బృహస్పతి, కొటియలచేరదంపబడిన 'అర్థశాస్త్రములు', కామందకీయ 'నీతిసారము', 'విదగ్గముఖమండనము'¹ మొదలగు గ్రంథములును 'రసార్ణవము'నఁ బేర్కొనఁబడెను. ఈకృతు లన్నిటిలో 'విదగ్గముఖమండనము' నవీనము. ఇది కవిశిక్షాగ్రంథము. దీనికర్త ధర్మదాసనూ యచు బౌద్ధసన్న్యాసి. క్రీ. శ. 1293-130౪ నడుమనుండిన జనప్రభుఁడు (జయసింహు నిశిష్యుఁడు) దీనికి వ్యాఖ్య రచించెను అందువలన ధర్మదాససూరి క్రీ. శ. 1190-1210 ప్రాంతముల జీవించి యుండె నని నిర్ణయింపఁజనును.² కావున నీతనిగ్రంథమును బేర్కొనిన ప్రకాశవర్షుడు క్రీ. శ. 1210 ప్రాంతములకంటె నర్వాచీరుఁ డనిమాత్రము నిర్ణయింపవచ్చును.

౪. గ్రంథవరిమాణము.

మనకు లభించినగ్రంథమున 4 పరిచ్ఛేదములు సమగ్రముగను, రసవిచారకము ను ముఖ్యము నగు 5 పరిచ్ఛేద మసమగ్రముగ ను గలవు. ఈగ్రంథము పంచపరిచ్ఛేదాత్మక మనియే పేకటరామశర్మగారు

1. 'రసార్ణవము'—3 పరి. 56 శ్లో.

2. S. K. De., 'Sanskrit Poetics'—Vol. I. P. 297.

Dr. M. Krishnamachariar; 'History of Classical Sanskrit Literature.'—P. 766,

ను, 'జే' వండితులును నుడివియున్నవారు. కాని దీనిని గూలంకషముగ గవేషణమొనర్చిన రాఘవన్ వండితు లిది యాఱుప్రకరణముల గ్రంథమై యుండవలె ననియు, నుభయాలంకారవిచారక మగు పంచమప్రకరణము పూర్తిగాను, రసప్రకరణమగు నాఱవప్రకరణము [ముద్రితపుస్తకమున 5 వ పరిచ్ఛేదము.] చాలవఱకును లోపించియుండవలె ననియు నిర్ణయించియున్నారు. అందులకు వారు చూపిన యవకత్తుల¹ నిటఁ జూపుచున్నాను.

౧. పరిచ్ఛేదము దోషప్రకరణము. ౨. పరి. గుణప్రకరణము. 3. ౪. పరి. శబ్దారాలంకారప్రకరణములు. ౫. పరి. శృంగారవ్యక్తియనఁబడు రసప్రకరణము. ఇందు 2 పుటలగ్రంథము మాత్రము లభించినది. మనకు లభించిన స్వల్పగ్రంథమునుబట్టి చూచినను శృంగారప్రకాశమున భోజుఁడు విపులముగాఁజేసిన రసవిచారమును ప్రకాశవర్షుఁ డీప్రకరణమున సంగ్రహముగా నుడివి యుండె నని తోఁపకమానదు. అందువలన నీ పరిచ్ఛేదము తక్కినవానికంటె మిగుల విపులముగా నుండితీరవలెను.

తృతీయపరిచ్ఛేదము మొదట నలంకారములు— బాహ్యములు, ఆభ్యంతరములు, బాహ్యభ్యంతరములు నని మూఁడువిధము లని మనకవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయలంకారవిభజనము నీతఁడు భోజునినుండియే గ్రహించియున్నాఁడు. భోజుఁ డీమూఁడువిధము లగు నలంకారములను ద్రివిధము లగుస్త్రీలయలంకారములతోఁ బోల్చియుండ మనకవియు నట్లే నుడివియుండెను. చూడుఁడు: శృంగారప్రకాశము [చెన్నపురిలోని వ్రాతప్రతి II స. 266 పు]

ఆలక్ష్మరాశ్చ త్రిధా—బాహ్యః, ఆభ్యంతరః, బాహ్యభ్యంతరాశ్చ. తేషు బాహ్యః వస్త్రపూర్ణవిభూషణాదయః, ఆభ్యంతరః దస్తపరికర్త-సఖిచ్ఛేదా-లకపరికల్పనాదయః; బాహ్యభ్యంతరః స్వాభావ (విలేపనాదయః).

చూ. రసార్థము [3 పరి. 5-8 శ్లో. 12 పు.]

అందువలన ప్రకాశవర్షుఁ డీమూఁడువిధము లగునలంకారములను గూర్చియుఁ జర్చించి యుండు నని నొక్కి వక్కాణింపవచ్చును. కాని మనకు లభించిన వ్రాతప్రతిలో (3 వ పరి.) బాహ్యము లగు శబ్దాలం

కారములను, (4 వ పరి) ఆభ్యంతరము లగుసర్థాలంకారములను గూర్చిన చర్చమాత్రము గలదు. పిమ్మట రసప్రకరణముయొక్క యుపసంహారభాగముగల 2 పుటల గ్రంథము మాత్రము లభించినది. కావున బాహ్యభ్యంతరము లగునుభయాలంకారముల విమర్శించు 5 వ పరి. కూడఁబూర్తిగా నుత్పన్న మైనదని నిర్ణయింపఁదగును. దీనిని బట్టి రసప్రకరణముననే కాక యలంకారప్రకరణమునఁ గూడ గ్రంథపాత మున్న దనియు, రసారవ మాఱుపరిచ్ఛేదముల గ్రంథ మనియుఁ దేలుచున్నది.

6 రసారవమీమాంస.

౧ వ పరిచ్ఛేదము [దోషప్రమోషము.]—

దోషములు 3 విధములు-1. పదదోషములు. 2. వాక్యదోషములు. 3. వాక్యార్థదోషములు. ఇందు- పదదోషములు 14 తెగలు.

1. అసాధువు.	6. అపుష్టార్థము.	11. అసమరము.
2. అనిబద్ధము.	7. గూఢార్థము.	12. అప్రయోజకము.
3. కష్టము.	8. అప్రతీతిము.	13. దేశ్యము.
4. క్లిష్టము.	9. ససంశయము.	14. గ్రామ్యము.
5. అనరకము.	10. నేయారము.	

ఇందు, కడపటి గ్రామ్యదోషము- i. అసభ్యము. ii. అమంథము. iii. ఘృణాకరము-అని 3 తరగతులుగా విభజింపఁబడెను.

వాక్యదోషములును 14 :-

1. శబ్దహీనము.	6. భిన్నవృత్తము.	11. ఖంజము.
2. క్రమభ్రష్టము.	7. సఙ్కీర్ణము.	12. న్యూనము.
3. విసంధి.	8. గర్భితము.	13. అధికము.
4. పునరుక్తము.	9. భిన్నలింగము.	14. శ్లేషాదిగుణహీనము.
5. వ్యాకీర్ణము.	10. భిన్నవచనము.	

ఇం దాఱవది యగు భిన్నవృత్తము మరల వర్ణిత్రంశము, యతి త్రంశము నని రెండువిధములు.

గుణములు 3 తరగతులు- 1. శబ్దగుణములు. 2. అర్థగుణములు. 3. ఉభయగుణములు.

1. శబ్దగుణములు 3 :- (అ) శ్లేష. (ఆ) సమత. (ఇ) సుకుమారత.
2. అర్థగుణములు 3 :- (అ) అర్థవృత్తి. (ఆ) ప్రసాదము. (ఇ) కాంతి.
3. ఉభయగుణములు 4 :- (అ) ఓజస్సు. (ఆ) మాధుర్యము. (ఇ) ఔదార్యము. (ఈ) సమాధి.

పై వాక్యదోషములలోని 'శ్లేషాదిగుహీయము'నందలి 'ఆది' పదముచే నీ 10 గుణములయొక్క యభావమే 10 దోషములుగా నెంచబడెను. ఈదోషములేవన-

1. శ్లేషవివర్యయము
2. సామ్యవివర్యయము.
3. సాకుమార్యవివర్యయము.
4. అర్థవృత్తివివర్యయము.
5. ప్రసాదవివర్యయము.
6. కాంతివివర్యయము.
7. ప్రాశీవివర్యయము.
8. మాధుర్యవివర్యయము.
9. ఔదార్యవివర్యయము
10. నిస్సమాధి.

వాక్యార్థదోషములు 16 :-

1. అపార్థము.
2. వ్యర్థము.
3. ఏకార్థము.
4. ససంశయము.
5. అవక్రమము.
6. ఖన్నము.
7. అతిమాత్రము.
8. విరసము.
9. కరుషము.
10. హీనోపమ.
11. అధికోపమ.
12. విసదృశోపమ.
13. అప్రసీద్ధోపమ.
14. నిరలంకారము.
15. అశీలము.
16. విరుద్ధము.

ఇందలి విరుద్ధదోషము 3 విధములు

1. ప్రత్యక్షవిరుద్ధము.	2. అనుమానవిరుద్ధము.	3. అగమవిరుద్ధము.
[3 విధములు.]	[3 విధములు]	
౧. దేశవిరుద్ధము.	౧. యుక్తివిరుద్ధము.	
౨. కాలవిరుద్ధము.	౨. ఔదిత్యవిరుద్ధము.	
3. లోకవిరుద్ధము.	3. కామశాస్త్రవిరుద్ధము.	

పైవానిలోఁ గాలవిరుద్ధ మింకు వివరింపబడలేదు. కాని ౨ వ పరిచ్ఛేదమునందు (85 శ్లో.) 'దోషః కాలే విరోధోఽపి స కార్యాస్తర హేతుత్వః' [కార్యాంతర హేతువులచేఁ గాలవిరోధము దోషముకాదు.] అని చెప్పబడియుండుటచేఁ గావలయు మొదటిపరిచ్ఛేదమున నీవివరణ ము కవిచే వదలబడియుండును.

భామహుఁడు 15 దోషములనే పేర్కొనియెను, కాని వానిని పద-వాక్య-వాక్యార్థగతము లని విభజింపలేదు. యుక్తిప్రతిజ్ఞావిరుద్ధముల నీతఁ డంగీకరించెను. 'భ్రువరుక్త'దోష మర్థగత మగునప్పుడు 'నేయార్థ' మగు నని యీతఁ డనెను.

దండి యర్థ-శబ్దగతము లగు 10 దోషములనే పేర్కొనెను యుక్తి (=హేతు) విరుద్ధ-ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధములు గుణములూ, కావా యనువిషయమున నాలంకారికుల విప్రతి పత్తిని సూచించియున్నాఁడు.

వాక్యదోషములు 2:-న్యూనము, అధికము. వాక్యార్థగతము లగుచో నిదియే- న్యూనోపమ, అధికోపమ- అనుదోషము లగును. వాక్య-వాక్యార్థగతభేదమే తప్ప పై రెండుదోషములకు వ్యత్యాసము లేదు. వాక్యార్థదోషములలో నుపమాదోషములు నాలుగు పేర్కొనఁ బడెను. ఇందు న్యూనోపమ, అధికోపమలను దండిభామహు లిరువురు నుదాహరించియుండిరి. అప్రసిద్ధోపమ, విసదృశోపమలను భామహుఁ డొక్కఁడే వివరించియుండెను. దండి వీనిని బేర్కొననే లేదు. ప్రకాశవ స్తువుఁడు పేర్కొనిన పైయుపమాదోషముల నాలుగింటినే కాక యుపమా నము- ఉపమేయములలో లింగ-వచన వ్యత్యాసమువలనఁ గలుగు మఱి రెండు ఉపమాదోషముల దండిభామహులు నుడివియున్నారు. ఈరెండి టిని ప్రకాశవస్తువుఁడు భిన్న లింగ-భిన్న వచనము లని నుడివి వీనిని వాక్య దోషములలో జేర్చియున్నాఁడు. 'వివర్యయము' (అసదృశత ?) అను నేడనయుపమాదోషమును భామహుఁ డొక్కఁడే నుడివియున్నాఁడు. తనకంటెఁ బ్రాచీనాలంకారికుఁ డగుమేఘాది యీయుపమాభేదముల నేడింటిని బేర్కొనె నని భామహుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. [భామహ. II పరి. 40 శ్లో.]

౨. వశరిచ్చేదము. [గుణోపాదానము.]

గుణములు 2 విధములు-1. శబ్దగుణములు. 2. అరగుణములు.
మరల శబ్దగుణములలో 22 భేదములు, అరగుణములలో 22 భేదములు.
ఈ 22 గుణభేదములపేర్లు రెంటికిని సమానము—

1. శేష.	9. ఉదాత్తత.	17. సంక్షేపము.
2. ప్రసాదము.	10. ఓజస్సు.	18. విస్తరము.
3. సమత.	11. ఔర్జిత్యము.	19. సాన్నిత్యము.
4. మాధుర్యము.	12. ప్రేమస్సు.	20. భావికత్వము.
5. సుకుమారత.	13. సుశబ్దత.	21. రీతి.
6. అరవ్యక్తి.	14. సమాధి.	22. ఉక్తి.
7. కాంతి.	15. సూక్ష్మము.	
8. ఔదార్యము.	16. గాంభీర్యము.	

ఈనామము లన్నియును సార్థకములు. ఈగుణములను దృష్టియం దుంచుకొని శబ్దములను వాక్యములను సరిగాఁ బ్రయోగించునది యని ప్రకాశవర్షుఁ డనుకాసిందియున్నాఁడు.

భామహుఁడు మాత్రము కావ్యవిధానము లగు గుణముల నేప్రకరణమునను వివరించియుండలేదు; దండి యన్ననో వైదర్భమార్గమున కత్యావశ్యకములగు పదిగుణములను మాత్రము నుడివియుండెను. వైదర్భి గౌడిమార్గముల భేదములఁ గొన్నిటి సీతఁడు చెప్పియుండెను, గాని, గౌడమార్గప్రధానము లగుగుణములఁ గూర్చి యేమియు నెత్తుకొనలేదు. ప్రకాశవర్షురిచేఁ జేర్చినఁబడిన గుణములు దండిభామహులకృతులలో నలంకారములుగా నెంచఁబడియుండెను. ఇట్లుగల కీముగ్గురకృతులలో నాయాగుణములకు నాపేరుగల యలంకారములకుఁ గలలక్షణ సామ్యమే హేతువు.

శ్లో. 'పదన్తి బద్ధవైకట్య హదార్యం కవిభజనాః

క్లాప్తైర్వి ర్విశేషజై ర్యుక్త మదాత్త మితి తద్వినుః.'

అని ప్రకాశవర్షుఁడు [౨ పరి. 16 శ్లో.] చెప్పియుండఁ గొంద

జాలంకారికు లీముదాత్తలక్షణము నుదారము (ఔదార్యము)న కారో

పించివట్టు దండి వ్రాసియున్నాడు. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషజైర్యుక్త ముదారం తైశ్చి దివ్యతే.' గుణవివరణమునకుఁ బ్రథమపరిచ్ఛేదమునఁ జేర్చినబడిన దోషములు నలుచదివాలుగింటిలో నొక్క 'విరస' మునునది తిక్కఁ దక్కినవి కొన్ని యెడల గుణత్వము నొందు నని వివరింపఁబడెను. 'విరస' మిందులోఁ జేరకుండుటకు 'హేతుప్ర 'కాలవిరోధము'నకు వలె గ్రంథపాఠమో లేక కవియే దీనిని నవవాదముగా నొచియుండెనో చెప్పఁజాలము.

శ్లో. 'దోషజాతపి యేషం స్యాద్ధూత్యం కాలణా త్కృచ్ఛిచిత్'

చతుర్వింశత్య దుచ్యతే తేన తైశ్చిషికా గుణాః—ప్రకాశ. ౨ పరి. ౨౮-౩౬.

దోషములు నలునది యని యిటుఁ జెప్పఁబడినది. కాని క్రిందటి

పరిచ్ఛేదమున 43 దోషములు వివరింపఁబడి యుండుటచేఁగిటఁ బూర్వ పరవైషమ్యము గానఁబడుచున్నది.

మొదట-పదదోషముల గుణత్వము, అపివృత్త వాక్యదోషముల గుణత్వము, వాక్యార్థదోషముల గుణత్వము నిట్లు మొదటిపరిచ్ఛేదము నందలి క్రమమే పాటించఁబడియెను. మొదటిపరిచ్ఛేదమున గుణములను జెప్పినవివృత్త- (24-28 శ్లో.)

1. శేషగుణాభావము- శైథిల్యదోషము.
2. సామ్యగుణవివరణము- వైషమ్యదోషము.
3. సాతుమార్గగుణరాహిత్యము- కిరోరము.
4. అరవ్యక్తిహీనత నేయార్థము.
5. ప్రసాదగుణాభావము- అప్రసన్నము.
6. కాంతిగుణలోపము- అప్రకాశము.
7. ప్రౌఢి(ఓజో)గుణవిహీనత- అప్రౌఢి.
8. మాధుర్యలోపము- అనిర్వృణ్ణము.
9. క్షోదార్యవివరణము- నిరలంకారము.
10. నిస్సమాధిగుణలోపము- ఋజుమార్గము.

ఇందు నేయార్థము ప్రత్యేకముగా వాక్యదోషముగాను, నిరలంకారము వాక్యార్థదోషముగాను గూడఁ జెప్పఁబడినది. శేషాదిగుణహీ

నతవలనఁ గలుగు నీవదిదోషములను ప్రకాశవర్షుడు వివరించినవదలిని బట్టి యాలోచించిన వాయుగుణముల యభావము నీతఁడు విశేషదోషములుగాఁ బరిగణించినట్లు లేదు. మఱి మన నీవదిగుణములును దక్షిణగుణములును గావ్యమున కత్యావశ్యకము లైనట్లేని దృఢాభిప్రాయముగాఁ దోఁచెడిని. దండియు నిట్టియభిప్రాయముతోడనే శ్లేషాదిదశగుణములను మాత్రమే పేర్కొనియుండెను, గాని, వానియభావమును దోషములుగా నెంచియుండలేదు.

వేంకిటరామశర్మగారిట్లు వ్రాసియున్నారు:-¹

“భామహుడు దండియుఁ గావ్యలక్షణములను దక్షేదములను విపులముగాఁ జెప్పించియుండిరి. వారి కుపజీవ్య మగు గ్రంథ మొకటి యుండవలెను. అది యారసార్ణవమే. ఇందు ద్వితీయపరిచ్ఛేదము-

‘నిర్విషస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మస్తరా’

అని ప్రారంభింపఁబడెను. దీనినిబట్టి మనకవి కావ్యలక్షణములను దక్షేదములను గ్రంథాంతరమున వివరించియుండుటచే వాప్రసంగము నిట విడిచె నని యూహింపవగును. మఱియు నితరాలంకారగ్రంథము లందువలె నిం దాశీర్వాదమస్థియార్యుర్యక మగుకృత్యాది గాని, గ్రంథకర్తృవ్రతై గాని, యనుబంధచతుష్టయనిరూపణాదులు గానిలేవు. ప్రథమపరిచ్ఛేదము దోషవిచారకము. వీని నన్నిటింబట్టి చూచినఁగావ్యనిర్దేశప్రకరణాదులు గల మఱికొన్నిప్రకరణము లుత్పన్నము లైయుండితరు నని నిర్ణయింపఁ జనును.”

ఈయభిప్రాయములు చాలవఱ కవిమర్శపూర్వకములు. రసార్ణవము దండిభామహుల కుపజీవ్య మెంతమాత్రమును గా దనియు, వీరిరువురకంటెను రసార్ణవకర్త చాల నవీనుఁ డనియుఁ గాలనిర్ణయయాదిప్రకరణముల నిరూపింపఁబడినది. కృత్యాదిగ్రంథము కొంత లోపించిన లోపింపవచ్చును. మొదటి పరిచ్ఛేదమున దోషములు వివరింపఁబడెను. రెండవపరిచ్ఛేదమునగుణవిచారముచేయఁబడెను. అందువలనఁ గావ్యము నిరుపమెనను, గుణసహితము కానిచో సాధువు కానేర దనుపాతమే.

‘నిర్దుష్టస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మస్తరా
కాస్త్రా ర్భవతే లోకః సాధుత్వం నా మమన్యతే’
సహేతుకముగాఁ జూపట్టుచున్నది.

3 వ పరిచ్ఛేదము. [శబ్దాలంకారప్రకాశనము.]

మొదట నలంకారసామాన్యలక్షణములు విశేషముగాఁ జూపఁబడినవి. 1. బాహ్యములు 2. ఆభ్యంతరములు. 3. ఉభయములు. అని యలంకారములు మూడువిధములు బాహ్యములగు శబ్దముల కుత్సారాధాయకము లగుటచే శబ్దాలంకారములు బాహ్యము లనఁబడెను. ఆభ్యంతరము లగుకావ్యారముల కొన్నిత్యముం జేసూర్పునవి యగుటచే నలంకారము లాభ్యంతరకక్ష్యలోఁ జేర్పఁబడెను. ఉభయాలంకారకక్ష్యలో నేయలంకారములు చేయనో మరకవి చెప్పియుండలేదు. కాని యాతనివివరణమునబట్టి యూహించిన, శ్లేషాదు లిందుఁ జేరునేమో యని తోచెడిది.

శబ్దాలంకారములు 18 :-

1. జాతి.	7. ఛాయ.	13. బోధిత్యము.
2. రీతి.	8. యుక్తి.	14. ప్రశ్నోత్తరము.
3. వృత్తి.	9. భణితి.	15. ప్రహేలిక.
4. రచన.	10. శ్రవ్యత.	16. అనుప్రాస.
5. ఘటన.	11. శ్లేష.	17. యమకము.
6. ముద్ర.	12. చిత్రము	18. గూఢోక్తి.

సంస్కృతప్రాకృతాత్మకమగు‘జాతి’ శుద్ధ, సాధారణి యని రెండు విధములు. దండిభామహులు భాషల సామాన్యనామమునుగాని, శుద్ధ, సాధారణి యను తద్వేదములఁ గాని నుడువక భాషాసామాన్యమును సంస్కృతప్రాకృతావధ్రంశము లని విభజించియుండిరి. దండి మిత్ర మను మఱియొకభేదమును గూడఁ గల్పించియున్నాఁడు. ఇ వన్నియు వాఙ్మయ భేదము లని యీతఁ డనియున్నాఁడు.

రీతులు 5 :- 1. వైదర్భి. 2. గాడి. 3. పాంచాలి. 4. లాటి. 5. ఆవంతి. ఆయాదేశములలోని జనుల యభిరుచుల ననుసరించి చేయఁ

బడువచోవివ్యాసమే రీతి యనబడును. దేశము లనేకములు; అందలి జనులరుచిభేదములు ననేకములు. అందుచే రీతులభేదముల నెన్నుటకు సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వరుఁ డొక్కడే సమర్థుఁ డని యీతఁడు నడివియున్నాఁడు.

దండిమతమున రీతు లనేకములు. అందు మాత్రుభేదములు గల తక్షిప్తవానిని వదలివైచి ప్రస్తుతవ్యత్యాసముగల నైడర్ప-కాడియుముల మాత్రము దండి విశేషముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

వృత్తులు:-1. కైశికీ. 2. అంభరీ. 3. భారతి. 4. సాత్వతి. ముద్ర (=సాధిప్రాయార్థవివ్యాసము) 4 విధములు:-1. విభక్తిగతము. 2. వచనగతము. 3. సంవిధానగతము. 4. సముచ్చయగతము.

అన్యోక్తుల ననుకరింపుట ఛాయ. ఇది 5 విధములు 1. లౌకికము. 2. స్థలితము 3. ఛేదము 4. ముగము, 5 వేటోక్తి. జను లసంఖ్యాకు లగుటచే నన్యోక్తిచ్ఛాయాభేదములు ననంతము లని యీతఁడు డనినను.

విశేషము:-ఈఛాయ నితరాలంకారికులు శబ్దారహితము, హరణము, ఉపశీపనశిక్ష మొదలగువేల్లతో వ్యవహరించిరి. వామనుఁడు నానంద వర్ధనుఁడు తమకృతులలో నీవిషయమును స్పృశించియున్నారు. ఈవిషయమును గూలంకషముగ సోదాహరణముగఁ జర్చించిన మహానీయుఁడు రాజశేఖరుఁడు. ఈతఁడు కావ్యరూపాంశయందు మూఁడు ప్రకరణములు [XI—XIII] తద్విచారమునకు వినియోగించెను. హేమచంద్రుఁడు తన 'కావ్యానుశాసనము'నకుఁ దాను రచించిన 'వివేక' మను వృత్తి లోను, వాగ్భటుఁడు 'కావ్యానుశాసనము' నను నిందలివిషయము లనేకములఁ బరిగ్రహించియుండిరి. భోజుని 'సరస్వతీకంఠాధరణము'నందు నీవిషయ మిండుక కలను. త్నేమేంద్రుఁడు కవిశిక్షాగ్రంథముగు తన 'కవి కంఠాధరణము'న నీవిషయమును విపులముగఁ జర్చించియున్నాఁడు. రాజశేఖరుఁడు [XIc ధ్య. 61 పు] ఈవిషయమును గూర్చి యొకచక్కని యాభాణకమును వ్రాడికరించియున్నాఁడు: 'లోకమునఁ జోరుఁడుగాని కవి గాని, వర్తకుఁడు గాని యుండఁడు. ఎవఁడు తనచౌర్యమును గప్పిపుచ్చుకొనఁగలఁడో వాఁడు నింద నొందక యానందము నందును.'

ముక్తి 6. విధములు: 1. పద 2. పదార్థ 3. వాక్య 4. వాక్యార్థ
5. ప్రకరణ 6. ప్రబంధములు.

భజిత 4 భేదములు:-1. సంభావనాపదము. 2. అసంభావనా
పదము. 3. కల్పనాపదము. 4. విరోధపదము.

శ్రవ్యత 6 తెగలు:-1. ఆశీయాపదము. 2. నమస్త్రియాపదము.
3. వాందీయాపదము. 4. శస్త్రపదము. 5. బీజపదము. 6. ప్రరోచనా
పదము.

శేష 6 రకములు:-1. ప్రకృతి, 2. విధి, 3. పద, 4. పదన,
5. భాసా, 6. ప్రత్యయశేషము.

బొదిత్యము 2 విధములు:-1. అభిధానాదిత్యము. 2. బద్ధా
దిత్యము.

[బొదిత్యమునుగూర్చి వివేకముగ నెఱుంగఁ గోరువారు తేమేం
ద్రుని 'బొదిత్యవిచారచర్చ'ను బరిశీలించఁదగును. బొదిత్యమే కావ్య
మున కార్థ యని యీతనియతము.]

ప్రశ్నోత్తరము 6 విధములు:- 1. అంతఃప్రశ్న. 2. బహిఃప్రశ్న.
3. ఉభయప్రశ్న. 4. కృష్ణప్రశ్న. 5. ఉత్తరప్రశ్న. 6. జాతిప్రశ్న.
ఈప్రశ్నోత్తరమునుగూర్చిన విశేషముల నరయఁగోరువారు 'విదగ్ధముఖ
మండనము'ను బఠింపఁజను నని ప్రకాశవర్షుడే చెప్పియున్నాడు.
ప్రకాశవర్షునికాలనిర్ణయమున కీగ్రంథ మెట్లువయోగించునో కాలనిర్ణయ
ప్రకరణమునఁ జూచునది.

ప్రహేళిక 6 విధములు:- 1. కరివర్తితము. 2. విన్యస్తము.
3. లుప్తము. 4. వ్యుత్క్రిమము. 5. బిందుకము 6. ఆర్థము.

[భామహుడు ప్రహేళికల లక్ష్యముం జూపక, ప్రహేళికకు
యమక మని నామాంతరము గల దనియుఁ దద్విశేషముల రామశర్మ
కృతముగు 'అద్యుత్తోత్తరము'నఁ జూడఁదగు ననియు నుడివెను [భామహ.
II. 19.] చండి యమక మేకాంతపురుషము కాకపోవుటచేఁ దరువాత
దీనిగుఱించి చెప్పద నని [కావ్యాదర్శ. I. 61] నుడివి, తృతీయపరిచ్ఛే
దమున 14 ప్రహేళికాభేదములను సోదాహరణముగా వివరించియున్నాఁ

డు. విశ్వనాథకవిరాజు [సాహిత్యదర్పణము X 13.] రసవరిపంథియగు
టచే బ్రహ్మేభిక యలంకారము కాదనియు, నిది 'ఉక్తివైచిత్ర్య' మాత్ర
ప్రయోజక మనియు వ్రాసియున్నాడు. అంతకుమునుపే భోజుడు 'సర
స్వతీకంఠాభరణము'నఁ బ్రహ్మేభికాప్రయోజనములకు దండిశ్లోకము ను
దాహరించియున్నాడు:

క్రీడాగోష్ఠీవిశోదేష తద్వైరాజీవ్యచిత్రే

పరవ్యాపానానామేవాపి సోపయోగాః ప్రహేళికాః

ఈశ్లోకము రసార్థకమున గ్రహింపఁబడినది [3. 82]

దండి చెప్పినప్రహేళికాభేదములకు ప్రకాశవర్షండు చెప్పినవానికి
సాదృశ్యము లేదు.]

యమకము 7 తరగతులు:

1. అన్యపేతము. (నియతము).
2. అన్యపేతము. (అనియతము).
3. వ్యపేతము. (నియతము).
4. వ్యపేతము. (అనియతము).
5. అన్యపేతవ్యపేతకము. (నియతము).
6. అన్యపేతవ్యపేతకము. (అనియతము).
7. సముదగ్ధము.

భామహునిమతమున యమకము 5 విధములు: 1. ఆది. 2. మధ్యా
స్తము. 3. సాదాభ్యాసము. 4. ఆచలి 5. సమస్తసాదయమకములు.

సందర్భక- సముదగ్ధకాదిభేదముల నీతః డియైడింటిలోనే యిది
జ్ఞును. ప్రకాశవర్షండు పేర్కొనిన యేడిటికి నధికముగా దండికృతియం
దీ 5 ను వివరింపఁబడినవి: 1. సందిప్త, 2 సమద్గ, 3 శ్లోకాభ్యాస,
4. మహాయమక, 5. ప్రతిలోమయమకములు. ఇతరులు కొందఱు సుంద
ర్మమును దక్షిణభేదములలో సంతర్భూతముగా నొనర్చినను దానుమాత్ర
ము దీనికిఁ బ్రత్యేకస్థానము నొసఁగదున్నాడ నని దండి చెప్పియున్నా
డు. తనకృతిలో (III పది) నీతఁడు యమకభేదముల 78 శ్లోకములలో
వివరించియున్నాడు.

‘ప్రాచీణ యమక చిత్ర రసపుష్పి ర్న దృశ్యతే’

అని మఱియొక సాహిత్యవేత్త యనుకచిత్రములు రసపోషకములు గా వనియే నుడివియున్నాడు. ప్రకాశవర్షుడు మాత్రము యమకము కవిపాండితికి గీటురాయివంటి దని

[‘కవిత్వత్వత్తికవం యమకం నామ తద్విహితం’- 3 పం 61] చెప్పియున్నాడు.

మనకవి క్రమేలికకుఁ బిచ్చుట ననుప్రాసమును [3 పం. 14] బేర్కొనియుండినను మనకు లభించినప్రతిహిత బ్రహ్మళిక తర్వాత యమకము చెప్పబడినది; అనుప్రాస విడువబడినది. అనుప్రాసవివరణభాగము తన్నుమైన దని చెప్పవచ్చును.

యమకభేదముల వివరించునవసరమున ప్రకాశవర్షుడు-

‘లక్ష్యలక్షణబోధాగ్రం ద్విత్వత్రం తు ప్రదర్శ్యతే’-[3 పం. 64.]

అని చెప్పినను లక్ష్యలక్షణము లిందు మృగ్యములుగా నున్నవి.

గూఢోక్తి 5 విధములు: 1. క్రియాభేదము. 2. కారకభేదము. 3. సంబంధభేదము. 4. పదభేదము. 5. అభిప్రాయభేదములవలనఁ గలుగునవి.

ఈతల్లాలంకారములు వాగ్దేవికి నవయవాలంకారములుగాఁ జెప్పబడినవి. బొచిత్రమును రసమును బాటించుచు సందర్భశోభకై వీనిని గవులు పద్యగద్యముల నుపయోగింపవలయు నని యాతనియభిప్రాయము.

పిచ్చుట శ్లేషచిత్రముల ప్రాముఖ్యము, ననుప్రాసాక్షిప్తయమకముల ప్రాధాన్యము వివరింపబడెను. బాణసకుఁ బద్యరచనమునకంటె గద్యరచనమునఁ గలయధికకౌశలము, సంస్కృతప్రాకృతాదిభాషావిచారము, అధ్యరాజ-శ్రీసాహసాంకప్రభువులకాలమునందలి భావలను గూర్చినవివరములు గలవు. ముదిపుష్పముల నెంచి మాలనుగూర్చుమాలాకారునివలెఁ గవి కావ్యశోభాసంధాయకము లగువిషయముల గ్రహించి కావ్యనిర్మాణమును జేయఁదగు నట!

క వ పరిచ్ఛేదము. [అర్థాలంకారనిర్ణయము.]

అర్థాలంకారములు 28:-

1. జాతి.	11. విషమము.	21. భ్రాంతి.
2. హేతువు.	12. సంభవము.	22. అభావము.
3. అహేతువు.	13. ప్రత్యసేకము.	23. అగమము.
4. సూక్ష్మము.	14. వ్యతిరేకము.	24. ఉపమానము.
5. సారము.	15. అసంగతి.	25. అనుమానము.
6. సమాహితము.	16. లేకము.	26. ప్రత్యక్షము.
7. భావము.	17. చరివృత్తి.	27. సంశయము.
8. విభావన.	18. నిమిలనము.	28. అతిశయము.
9. అన్యోన్యము.	19. వితర్కము.	
10. విరోధము.	20. స్థరణము.	

ఇందు 1, 3, 5, 7, 9, 11-13, 15, 18-26 భామహుని కృతి లో లేవు. భామహుడు మఱికొన్నియలంకారములఁ జేర్చినను.

1. అర్థాంతరన్యాసము.	11. ఊర్జస్వి.	20. రసవత్తు.
2. అనన్వయము.	12. తుల్యయోగిత.	21. రూపకము.
3. అవహ్నుతి.	13. దీపకము.	22. వికేహాక్షి.
4. అప్రస్తుతప్రశంస.	14. నిదర్శన.	23. వ్యాజస్తతి.
5. అక్షేపము.	15. పర్యాయోక్తము.	24. శ్లేష.
6. ఆశీస్సు.	16. ప్రతివస్తూపము.	25. సమాసాక్షి.
7. ఉత్ప్రేక్ష.	17. ప్రేయస్సు.	26. సహవాక్షి.
8. ఉదాత్తము.	18. భావికము.	27. సంస్పృష్టి.
9. ఉపమ.	19. యథాసంఖ్యము.	28. స్వభావాక్షి.
10. ఉపమేయోపమ.		

ఇవి ప్రకాశవర్షునికృతీయందు మృగ్యములు. దాడి మొత్తము 35 అలంకారములను సోదాహరణముగ వివరించెను. ఇందు చేర్చిన వానిలోఁ దొమ్మిది రసార్థమునను [2, 4, 6, 8, 10, 14, 16, 17,

28] గలవు. ఇవి కాక దండికృతియు దీక్రిది వధికముగా గానవచ్చుచున్నవి-

1. స్వభావోక్తి.	10. క్రమము.	19. తుల్యయోగిత.
2. ఉపమ.	11. ప్రేయస్సు.	20. అక్రస్తుతప్రశంస.
3. రూపకము.	12. రసవత్తు.	21. వ్యాజస్తుతి.
4. దీపకము.	13. ఊర్జస్వి.	22. నిదర్శన.
5. ఆవృత్తి.	14. వర్ణయోక్తము.	23. సహృదీ.
6. ఆశ్చర్యము.	15. ఉదాత్తము.	24. ఆశీస్సు.
7. అరాంతరన్యాసము.	16. అకహ్నుతి.	25. సంకీర్ణము.
8. సమాసోక్తి.	17. శేష.	26. భావికము.
9. ఉత్పేక్ష.	18. విశేషము.	

దండిభామహు లిరువురు నలంకారములుగా నెంచిన- 1. ప్రేయస్సు. 2. ఊర్జస్వి. 3. ఉదాత్తము. 4. భావికములను మనకవి గుణములుగా మార్చెను. దండిభామహులచే న్నలంకారముగాఁ జేర్చినట్టివైన శేష మనకవిచే శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్చబడెను. పిమ్మట మనకవి జాతి న్నలంకారములలో మొదటిదానిగా నుడివెను. శబ్దాలంకారములలోఁ గూడ జాతిని మొదటిదానిగా నీగఁ జెంచెను.

హేతువు రి విధములు:- 1. క్రవర్తకము. 2. నివర్తకము. 3. అభావము. 4. జ్ఞాపకము. 5. ప్రయోజకము. 6. చిత్రము.

దండి హేతువు నాలుగువిధము లనియెను. రసార్థమునందలి రి హేతువులలో మొదటి రెండును దక్తః దక్తి నవి దండికృతిలోఁ జూపఱుచున్నవి. మనకవి 'ప్రయోజక' మనిన దానిని దండి 'కారక' మనెను. మఱియు నీతఁడు 'జ్ఞాపక-కారకములు' ప్రవృత్తి-నివృత్తులలోఁ జేరుననెను. కారకము-1. నిర్వర్తకము. 2. వికార్యము. 3. ప్రాకర్యము. అని 3 విధములనియు, i. దూరకార్యము. ii. కార్యసహజము. iii. కార్యాంతరజము. iv. అయుక్తకార్యము. v. యుక్తకార్యము మొదలుగా 'చిత్ర హేతు' వనేకవిధము లనియు దండి నుడివెను. సూక్ష్మము రెండురకము లని దండి యన, రసార్థవక్త ర యాటవిధము లనెను.

ధర్మ, ధర్మము నని సార మిటుదెఱుగులు. సమాహితముకూడ 2 విధములే. దండి సమాహితభేదములఁ బేర్పాసలేను. విరోధము శబ్దాలంకారములలోఁ గూడఁ జేరును గాని, సంఖ్యాకారవభీతిచే దీని నా ప్రకరణమునఁ జెప్పక యిటుఁ బేర్పానుచుంటి నని రసార్ణవకారుడు వ్రాసియున్నాఁడు.

సంభవము 4 విధములు:- 1. విధి. 2. నిపేధము. 3. ఉభయరూపము. 4. ఉభయవర్జితము.

వ్యతిరేకము 7 తెఱుగులు:- 1. ఏకవ్యతిరేకము. 2. ఉభయవ్య. 3. సదృశవ్య. 4. అసదృశవ్య. 5. సజాతివ్య. 6. వ్యక్తివ్య 7. రూపకప్రకృతి.

[భావహుడు వ్యతిరేకమును బేర్పానియెను గాని తద్భేదములఁ జెప్పలేదు. దండి వ్యతిరేకభేదముల నేడింటినినుడిసెను: 1. ఏకవ్యతిరేకము. 2. ఉభయవ్య. 3. సశ్లేషవ్య. 4. సాక్షేపవ్య. 5. సహేతువ్య. 6. సాదృశ్యవ్య. 7. సజాతివ్యతిరేకము. ఇందు 1, 2, 6, 7 లను రసార్ణవకర్త గ్రహించెను. దండి సాదృశ్యవ్యతిరేకభేదములఁగూడఁ గొన్నిటిని బేర్పాసెను.]

అభావాలంకారము 4 తెఱుగులు:- 1. ప్రాగభావము. 2. ప్రధ్వంసాభావము. 3. అత్యంతాభావము. 4. కల్పితాభావము. ఇటు సంసర్గాభావమే పేర్పానఁబడినది కాని యన్యోన్యాభావము చెప్పఁబడలేదు. కొందఱు నైయాయకు లీసంసర్గాభావమును జై నాలుగువిధములుగా విభజింతురు. కాని కొందఱు సంసర్గాభావము త్రివిధ మని పైవానిలో మొదటి మూటిని బేర్పాందురు. కల్పితాభావమునకు సామయికాభావమని నామాంతరము.

అగమాలంకారము 4 విధములు:- 1. ధర్మము. 2. అర్థము. 3. కామము. 4. మోక్షము. ధర్మోపార్జనము ప్రవృత్తినివృత్తులచే నగును.

అర్థము 3 తెగలు:- 1. పితృము. 2. స్వము. 3. సంచితము. పిమ్మట నర్థశాస్త్రగ్రంథములు, నర్థశాస్త్రమునందలి దశస్తంభములు పేర్పానఁబడినవి.

— ౧. వ పరిచ్ఛేదము. [శృంగారవ్యక్తి]. —

రసవిచారకమును మనకృతికి 'రసార్ణవ' మనుపేరును సార్థకము చేయునదియు నగు నీపరిచ్ఛేదము బహువిపులముగా నుండియుండును. కాని మనకు 2 పుటలగ్రంథము మాత్రమే లభించినది. ఈప్రకరణమునకు 'శృంగారవ్యక్తి' యనుపే దీక్రిందిశ్లోకమునుబట్టి కలిగినది:

శ్లో. 'ఏ(వం) (రత్నా)దయో భావాః శృంగారవ్యక్తిపీతహః

కార్తాన్యుర్జీవోఽపభ్రాతృ ద్యధాభేదం ప్రకాశితాః.'—రసార్ణవ. ౧. 17.

ఈశ్లోకము భోజని 'శృంగారప్రకాశము' న 14 వ ప్రకాశమునందలి యుపసంహారశ్లోకములలో మొదటిది. ఈప్రకాశమునందలి కడపటి యీరెండుశ్లోకములను గూడ ప్రకాశవర్షుడు గ్రహించెను.

శ్లో. 'జన్మానుబంధాశ్చయన్మర్మామగమా నితి
యుష్మత్ సర్వభావేషు ర్గయో రుభయో రపి.

శ్లో. య దపి చ గదితం ప్రక్షగ్నగామీ
భవతి రసో రతినిష్ఠయాది రేవ
త దిద మితి నిరాకృతం ప్రకృష్టః

ప్రకృతిజభేద మమీహి సర్వవత్.'—రసార్ణవ. ౧. 18-19.

శృంగారప్రకాశము [13 ప్రకాశము] న విస్తరింపబడిన భావముల వివిధావస్థలు—భావోదయము, వికాసము మొదలగునవి— 18 వ శ్లోకమున సూచింపబడెను. తరువాతిశ్లోకమున నూతన మగు భోజని రససిద్ధాంతము కొంతవఱకు సంగ్రహముగాఁ జెప్పబడెను. ఈసిద్ధాంత మేమన—అభిమానము, శృంగారము వననామాంతరములు గల 'అహంకారము'నకే రసనామ ముచితము. రత్నాదులగు 49 భావములు ప్రకర్షావస్థ నందినను భావనావస్థయం దుండుటచే నవి రసమనఁ జెల్లవు. రత్నాదిప్రకర్షయే రస మనునది ప్రాచీనసిద్ధాంతము. ప్రకర్షయైనను భావమే యని భోజనిమతము. ప్రకర్షావస్థయందున్న యీభావము లన్నియు మనలో ననవరతమును బ్రకాశించునహంకార దీపికను బ్రజ్వలించఁజేయును ['సప్తర్పివం ద్యుతిచయా ఇవ వర్షయన్']. ఈయహంకారమే మన మనుభవించునది, విషయాంతరముల

ననుభవించుటకు సాధనభూత మైనది. కావున 'అహంకారశృంగారాభిమాన' మొక్కటియే రసము. 'సరస్వతీకంఠారాధరణము'నఁ గూడ రసప్రకరణము మొదట [౩ వరి.] నీతిని సిద్ధాంత మిట్లు సూత్రప్రాయముగా నొసఁగఁబడెను:

'రసోఽభిమానోఽహంకారః శృంగార ఇతి గీయతే.'

ఈనవీనమతము నావిష్కరించిన పిమ్మట భోజుడు ప్రాచీనాలంకారికులు చెప్పిన 'శృంగారము' [స్త్రిపురుషప్రేమ] రతియను భావము యొక్క ప్రకర్షావస్థయే యని నుడివియున్నాఁడు. ఈరతి 'అహంకారశృంగార' కల్పకముయొక్క ప్రథమముఁ బ్రథానము నగునంకురము. 'శృంగారప్రకాశము' [11 ప్రకాశ.] న నీరతినే 'సకలభావమూర్ధాభిషిక్త' మని యీర్ష్యుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. రతిప్రపంచక మగు 13 వ ప్రకాశము తుదిని—

౧. శ్లో. 'సైవ భావో రతి ర్నామ.'

౨. శ్లో. 'భావావశేష్యః సత్వభ్యః.'

౩. శ్లో. 'నిసర్గసంసర్గశుభ్రైః ప్రభేదైః.'

అనునీశోకములలో రతివిచారము నుపసంహరించెను. ఈశ్లోకములు మూఁడును రసార్థవమున స్వీకరింపఁబడినవి. [౩ వరి. 12-14]

'రసార్థవము'న సిప్రకరణమున 'శృంగారప్రకాశము' 'సారము' అందుఁ బ్రథానముగా 11, 12, 13 ప్రకాశముల సారము-సంగ్రహింపఁబడి యుండును. రసార్థవమునఁ బంచమప్రకరణము—

'ఉక్తః సోఽయం విభావాపభావసంభాసజ్జగః'

క్రమేణ సర్వభావానాం శృంగారేషు పతుర్వపి'

అని ప్రారంభింపఁబడెను. దీనినిబట్టి మొదటఁ జాలభాగ ముత్సన్న మైనట్లు తెలియుచున్నది. ఇటుఁ బేర్కొనఁబడిన చతుర్విధశృంగారములును భోజుడు చెప్పిన ధర్మారకామమోక్షశృంగారములే. శ్లోకాదిని 'ఉక్తః' అని చెప్పఁబడుటచే లుప్త మగుభాగమున 'శృంగారప్రకాశము' నందలి 11, 13, 14, 18-21 ప్రకాశములలో వివరింపఁబడిన

49 భావములయొక్క విభావములు మొదలగునంశములు సమాలోచించబడియుండును.

రాఘవన్ కుండితులు చెప్పినట్లు భోజానికిఁ బిచ్చట వచ్చినయాలంకారికులలో విలక్షణ మగుభోజని రససిద్ధాంతమును సరిగా బోధపఱచుకొనినవారు బహుస్వల్పము. ప్రకాశవర్షుడు, 'సరస్వతీకంఠాధరణము'నకు వ్యాఖ్యలు వ్రాసిన రక్షేత్వర- జగద్ధర- భట్టనరసింహు లను కుండితప్రకాంతులేత్యతమును బాగుగ నవగాహనము చేసికొనఁగలిగిరి. అందువలన ప్రకాశవర్షునికృతిలోఁ బ్రధానమగురసప్రకరణము చాల భాగ ముత్పన్న మగుట శోచనీయము.

— 7. భామహుడు-ప్రకాశవర్షుడు. —

ప్రకాశవర్షున కుపజీవ్య లగుప్రాచీనాలంకారికులలో భామహుఁడొకఁడు. భామహునికావ్యాలంకారమునుండి యీతఁడు కొన్నిశ్లోకముల యథాస్థితములుగాఁ బరిగ్రహించియున్నాఁడు. మఱికొన్ని భామహశ్లోకములకు నీతనిశ్లోకములకు విశేషసామ్యము పొడకట్టచున్నది. 8 వ కరిచ్చేదమున (37 శ్లో.) మహాభామహుని దని యొకశ్లోకము నుదాహరించెను. ఇది మనకు లభించినభామహాగ్రంథమునఁ గానరాదు. అం దీశ్లోకము లోపించెనో లేక ప్ర. వ. పౌరపాటున మఱియొకకవిరచనము నీతని కంటఁగట్టెనో చెప్పఁజాలము. రసార్థవమున [ర కరి. 91-92 శ్లో. 'ప్రతిబింబమపి', 'రూపం శంసన్తి'] రెండుశ్లోకములలో భామహుని మఠము ప్రమాణీకరించుకొనఁబడెను. ఈశ్లోకములు గూడ భామహునికృతిలో మృగ్యములు. దీని నాధారముగాఁ గొని వేంకటరామశర్మగారు మహాభామహుఁ డనునాలంకారికుఁ డొకఁడు గలఁ డనియు, నీతఁడు భామహునికంటె భిన్నుఁ డనియుఁ బ్రతిపాదించిరి. కాని యీవాదము సమంజసము కాదని తరువాత నిరూపింపఁబడును. ఇతఁ భామహాప్రకాశవర్షులరచనాసామ్యములఁ జూడఁదగును—

(అ) ఈకండిశ్లోకము తిరువైరగ్రంథములలోను గలవు.

1. శ్లో. 'సముదాయార్థకూన్యం య త్త దసార్థం ప్రచక్షతే.'

—భామహ. IV. పరి. 8 శ్లో. ప్రకాశ. ౧ పరి. 81.

2. శ్లో. 'కృచి బాక్రయపాద్యర్థా ద్ధత్తే శోభా మసాధ్యసి
కాంతావిలోచనవ్యస్తం మరీచమమి వాఙ్మనమ్.'

శ్లో. 'మన్నితకవికేషాత్తు దురుక్త మపి శోభతే
నీలం పలాళ మాబద్ధ మస్తరాతే ప్రకా మివ.'

—భామహ. I 55-54. ప్రకాశ. ౨. 50-51.

3. శ్లో. 'సర్వం సర్వేణ సారూప్యం నాస్తి భావస్య కస్యచిత్
యథోపపత్తి కృతిభి రుపమానం ప్రయజ్యతే.

శ్లో. అక్షణమణ్డలః శ్వేతః శ్వ కాస్తానన మద్యుతి
యత్కించ్యత్కాన్తిసామ్యార్థ క్షణై వోపమీయతే.'

—భామహ. II 43-44. ప్రకాశ. ౨. 54-55.

4. శ్లో. 'ఏకద్రాహ్యం గురభిరనుమం మాల్య మేక నిధేయమ్
ద్ధత్తే శోభాం విరచిత మిదం స్థాన మస్త్యైక దస్య
మాలాకాలో రచయతి యథా సాధు విజ్ఞాయ మామమ్
యోజ్యం కాశ్యే న్యవహితధియా తద్యతే వాభిధానమ్.'

—భామహ. I. 59. ప్రకాశ. 3. 97.

(ఆ) ఉభయలత విశేషసాదృశ్యముగల రచనలు

1. 'య దభిన్నార్థ మన్యోవ్యం త దేశార్థం ప్రచక్షతే'—భామహ. IV 12.

'ఉత్తాభిన్నార్థ మేశార్థం వ్యాపారస్థి వికారణా.'—ప్రకాశ. ౧. 32.

2. 'యథోపదేశం క్రమశో నిర్దేశోఽత్ర క్రమో మతః

తదపేతం విపర్యాసా నిత్యాఖ్యాత మషక్రమమ్'—భామహ. IV 20.

'అషక్రమం తు తద్యత్ర పార్యాపర్యవిపర్యయః.'—ప్రకాశ. ౧. 83.

3. 'అవిద్యద్యజ్ఞనాబాలప్రతితార్థం ప్రసాదవత్'—భామహ. II 3.

'ప్రసిద్ధార్థపదవ్యాసా త్ప్రసాద ఇతి కీర్తితః.'—ప్రకాశ. ౨. 7.

4. 'న కాస్త మపి నిర్భూషం విభాతి మితాననమ్'—భామహ. I 18.

'శ్చేమోఽలక్ష్మీగర్భోగోఽయం కామినీపపుషో యథా

నిగ్గసుందర స్యాపి ప్రకర్షాధాయశో ద్రువమ్.'—ప్రకాశ. 3. 2.

5. 'విసయేన వినా కా క్రిః కా నికా కళినా వినా

రహితా సక్రమిత్యేన కీర్త్యతే వాగ్విదగ్ధతా.'—భామహ. I. 4.

'విసయేన వినా కా క్రిః కానికా కళినా వినా

విశాచ శ్చేషచిత్రాభ్యాం కీర్త్యతే వాగ్విదగ్ధతా.'—ప్రకాశ. 3. 80-81.

— 8. దండి-ప్రకాశవర్షుడు. —

ప్రకాశవర్షుని కుపజీవ్యగ్రంథములు భోజని 'సరస్వతీకంఠాభరణ-శృంగారప్రకాశములు.' 'సరస్వతీకంఠాభరణము'న దండి 'కావ్యాదర్శము' నుండియు, భామహుని 'కావ్యాలంకారము' నుండియు శ్లోకములు చాలవఱకును, రాజశేఖరుని 'కావ్యమీమాంస' నుండి కొన్ని శ్లోకములును సంగ్రహింపఁబడినవి. భోజని యీకృతి మనకవికి నొకవడి యగుటచే దండి-భామహ-రాజశేఖరుల రచనలకు నీతనిరచనలకు విశేషసామ్యసాదృశ్యములుకానఁబడుటలో వింతలేదు. ప్రకృతముదండి-ప్రకాశవర్షులరచనాసామ్యముల సరయుడము:

(అ) ఈక్రిందిభాగము లుభయులకృతులలోను గానవచ్చెడివి:—

1. 'సముదాహరణాన్యం య త్త దహర్థం ప్రచక్షతే'
—దండి. III 128, ప్రకాశ. ౧. 81.
2. 'ఓజ స్సహాభూయన్మన్.'—దండి. I. 80. ప్రకాశ. ౨. 17.
3. 'యత్రోద్యోగో న భీషతాం.'—దండి. II 51. ప్రకాశ. ౨ 62.
4. 'అస్తి కాచి దత్తపా సా పాభివృద్ధ్య చేతసః
యస్యాం భవే దభిమతా నిరుద్ధాఃపి భారతీ.'
—దండి III 128 ప్రకాశ. ౨ 88
5. 'ఇహ శిష్టమశిష్టానాం శిష్టానా మపి సర్వధా
వాచా మేవ ప్రసాదేన లోకయాత్రా ప్రవర్తతే.
ఇద మనం తమః కృత్స్నం జాయేత భువన్రియమ్
యది శిష్టాహ్వాయం జ్యోతి రాసంపారా స్మ దీప్యతే'
—దండి. I 3, 4. ప్రకాశ. 3. 67-68.
6. 'అనుకమ్న ద్యుతిశయో యది కశ్య ద్వివత్కృతే
న దోషః పునరుక్తోఽపి ప్రత్యుక్తేయ మలబ్ధృతిః.'
—దండి. III. 137. ప్రకాశ. ౨. 55-56.
7. 'క్రీడా గోష్ఠీనివోదేమ తదౌక్తి రాక్షిగమ ప్రతే
పరవ్యాపానా నే చాపి సోపయోగాః ప్రపేరీకాః.'
—దండి. III. 97. ప్రకాశ. 3. 28,

8. 'న సంహితాం వివక్ష్యామి త్వస్థానం పక్షే యత్
తద్విస్థితి నిర్దిష్టం న ప్రవృత్తిదిహేతుకమ్.'

—దండి, III. 159. ప్రకాశ. 2. 54-55

(ఆ) దండి-ప్రకాశవర్షులకృతులలో విశేషసాదృశ్యముగల వాక్యములు.

1. 'అవిశేషేణ పూర్వోక్తం యది భూయోఽపి కీర్త్యతే
అర్థతః క్షప్తో చాపి తదేకార్థం మతం యథా.'—దండి, III. 135.
ఉక్తాభిన్నార్థమేకార్థం వ్యాపార్థని వికారదాః.—ప్రకాశ. ౧. 32.
2. 'లోకాతీత ఇవాత్మ్యం మధ్యాత్మ్యే వివక్షితః
యోఽర్థస్తే కాతికుష్ఠ్యని విదగ్ధా నేతరేణవాః.'—దండి, II. 89.
'లోకాతీత ఇవాత్మో యః సోఽతిమాత్ర ఇహేవ్యతే.'—ప్రకాశ. ౧. 84.
8. 'స్యా ద్వయః సుందర మపి క్విచేతే జైతేన దుర్భగమ్.'—దండి, I. 7.
'న హి మహాదిభి స్తోమై రహితం కామినీవత్రః
వృత్తీతాదిచాతుర్యగుణా న్నాద్రియతే క్వచిత్.'—ప్రకాశ. 2. 2.
గ్రంథగౌరవభీతిచే నిక దండివాక్యముల ముత్ర ముదాహరించి ప్రకాశవర్షుని
వాక్యముల ద్విక్రందర్శనముగ నూచించెదను.
4. 'ప్రసాదవత్ ప్రసీధార్థమ్'—దండి, I. 45.
'ప్రసీధార్థ.'—ప్రకాశ. 2. 7.
5. 'సమం బద్ధనే వ్యవహరం తే మృదుస్ఫుటపథ్యమాః
బద్ధా మృదుస్ఫుటోన్మిత్రవర్ణవిన్యాసయోగయః.'—దండి, I. 47.
'బద్ధోమృగు'—ప్రకాశ. 2. 8.
6. 'అనిష్ఠరాక్షరప్రాయం సుఖమార మి హేవ్యతే.'—దండి I. 69.
'అకతోరాక్షర'—ప్రకాశ. 2. 9.
7. 'జ్ఞాన్స్వి రూధాహంకారమ్'—దండి, II. 275.
'రూధాహంకార తోరిత్యమ్'—ప్రకాశ. 2. 29.
8. 'యత్నః సమృద్ధిజ్ఞానహేతుతోఽపి కృతో యది
క్రమబ్జన మ ప్యాహుః మారయో నైవమావణమ్.'—దండి, III. 146.
'యత్నః సమృద్ధ'—ప్రకాశ. 2. 53-54.
9. 'శిథిలమ్ * * *
అనుపాసథియా గౌడై ర్ద్రవిష్టం బన్ధగౌరవాత్.'—దండి, I. 43-44.
'సుఖమారార్థ'—ప్రకాశ. 2. 67.

10. 'ఉన్నతమతబాలావా ముక్తే రన్యత్ర దున్యతి.'—దండి. III. 128.
'చుత్తేన్నతాది.'—ప్రకాశ. 1. 74.
11. 'ఈదృశం సంశయా యైవ యది వా కు ప్రయజ్యతే
స్యా దలంకార ఏ వాసా న తోష స్తత్ర త ద్యధా.'—దండి. III. 141.
'సంశయా యైవ.'—ప్రకాశ. 1. 76-77.
12. 'కావం భవతి సర్వస్య లోకయాత్రామనత్రివ.'—దండి. I. 88.
'కావం భవతి సర్వస్య లోకసీమామనత్రివ.'—ప్రకాశ. 1. 79.
13. 'తత్ర తైదర్శనాదీయా వస్థ్యేతే ప్రస్ఫుటాస్తకా.'—దండి. I. 48.
'ఉచ్యతే రీతయస్తత్ర త ధాపి ప్రస్ఫుటాస్తకా.'—ప్రకాశ. 3. 17.
14. 'కారకజాపకా హేతు తా చానేకవిధా యధా.'—దండి. II. 285.
'అలక్ష్మరతయోద్భిప్తం నివృత్తా వపి తత్సరుమ్.'— " 287.
నిర్వర్త్యక వికార్యక హేతుత్వం త దక్షేతయా
ప్రాకృతే కర్మణి ప్రాయః క్రియాశ్చైతైక హేతుతా.
హేతు ర్నిర్వర్తనీయస్య దర్శితః..... " 240-41.
'* * * రమ్యాః జ్ఞాపక హేతుః
అభావహేతుః కేచి ద్వాప్రాయస్తే చనోహరా.'—,, 246.
'ప్రాకభావాదిరూపస్య హేతుత్వ మివావస్తునః
భావాభావస్వరూపస్య కార్యసోత్పత్తాదనం ప్రతి.'—,, 252.
'దురకార్య స్తత్సహజః కార్యావస్తవస్తధా.'* *—,, 258-59.
ప్రకాశ. ౪. 11-18:—
'ప్రవృత్తేర్వా * * * క్వా ప్యర్థావతరణాధితః'
15. 'సాక్ష్యా త్సూక్ష్మ ఇతి సప్తక.'—దండి. II. 260.
'సూక్ష్మః సూక్ష్మగుణస్తు సః.'—ప్రకాశ. ౪. 14.
16. 'కిం చారభమాణస్య కార్యం దైవకాత్ పునః
తత్సాధనమపత్తి ర్యా తదామల స్పృహహితమ్.'—దండి. II. 298.
'* * ప్రయత్నాద్వా * * సమాహితమ్.'—ప్రకాశ. ౪. 18.
17. 'ప్రసిద్ధహేతువ్యావృత్త్యా యత్కించి త్కారణావృత్తమ్
యత్ర స్యాభావికత్వం వా విభావ్యం సా విభావనా.'—దండి. II. 198.
'ప్రసిద్ధహేతు * * * విభావనా.'—ప్రకాశ. ౪. 19-20.

—9. భోజుడు—ప్రకాశవర్షుడు.—

భోజుని 'సరస్వతీకంఠాభరణము'ను, 'శృంగారప్రకాశము'ను ప్రకాశవర్షుని కృతీదర్పణమునకుఁ గళాయివంటివి. భోజుని యడుగుల లోనే యడుగులు వేసి మనకవి గ్రంథరచనము చేసెను; కాని యీతఁడు గ్రంథమున నొక్క చోనైనను భోజుని స్థలించినపాటమునఁ బోలేడు. భోజునిసరస్వతీకంఠాభరణమునకు 'రసార్థము' నిపానము వంటిది. 'శృంగారప్రకాశ' సారముగూడ నిం దిది యున్న దనియు భోజునికృతికి ప్రకాశవర్షునిగ్రంథము సింహవలోకనమువంటి దనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఇత మనకవి యుపజ్ఞ యేమన-భోజుని రచనముల నెడనెడ వ్యత్యస్తము చేయుట, యీతఁడు నుడివిన గుణదోషాదులలో నొండు రెండు నదలి వేయుట, యీతఁడు చెప్పిన వాని కొకటిరెండు చేర్చుట యీతఁడు పెట్టిన పేరును మార్చి మఱొకపదము చే నావిషయమునే చెప్పుట మొదలగునవి. ఇత వారిరువుర రచనాసామ్యములలోఁ గొన్నిటిని మాత్రము చూపి పిమ్మటఁ గొన్ని విషయముల సమాలోచ మొనరించెదను.

—భోజుడు —

—ప్రకాశవర్షుడు.—

I వదదోషములు: 16.

I వదదోషములు: 14. శ్రమమున
నించుకవ్యత్వాసము గలదు.

1. అసాధువు ('శబ్దకాస్త్రనిబద్ధం యత్.')
2. అచయ్యుక్తము. ('కవిభి ర్నప్రయుక్తం యత్.')
3. కష్టము: ('పదం శ్రుతే రనుభవమ్.')
4. అనర్థము ('పాదపూరణమాత్రార్థమ్.')
5. అవ్యాజ్యము: ('రూఢిచ్యుతంపదంయత్.')
6. అప్రస్తావనము: ('యత్తు తుచ్ఛాభిధేయం స్యాత్.')
7. అసమర్థము: ('అసంజ్ఞతం పదం యత్.')

1. ('శబ్దకాస్త్రనిబద్ధం యత్.')
 2. ('ప్రయుక్తం కవీనైః' ర్యత్.')
 3. ('శ్రవణదుర్భమ్.')
 4. ('పాదపూరణమాత్రం యత్.')
 5. [తృక్తిం ది 'యసమర్థ' లక్షణము దీనికి సదృశముగా నున్నది.]
 6. ('వాచ్యతుచ్ఛరయో క్తిష్టమ్.')
 7. ('య దృఢం రూఢిసర్వవిగ్రహితమ్.')
- భోజుని 'అవ్యాజ్యము' దీనికిఁ దుల్యముగా నున్నది.

8. ఆప్రతీతము ('తడదొడ్డు, ప్రసిద్ధం కాదు' 8 ('కాదు' ఏక ప్రముఖం యింట్.')
 ఏక యింట్.)
9. క్లిష్టము ('దూరే యస్యానగ్రంవిత్తి.') 9. ('పారంపర్యవిచారానగ్రంవిత్తి.')
 10. గూఢార్థము ('అప్రసిద్ధార్థం ప్రయోగం.') 10. ('అప్రసిద్ధార్థంబద్ధం.')
 11. నేయాధ్యము ('స్వసంకేతప్రకటన.') 11. ('స్వయం కల్పితసంకేతం.')
 12. సంకీర్ణము ('వయస్యం నిశ్చయకృత్.') 12. ('య త్రాధ్యాయస్యం.')
 13. విపరీతము ('విపరీతప్రకటన.') 13. ('ప్రకాశవర్షుడు' కేవలం చేయ.)
 14. అప్రయోజకము ('అవిశేషవిధానం.') 14. ('వివేచితప్రకటన నోపకారి.')
 15. దేశ్యము ('అప్రకటనకృత్.') 15. ('దేశ్యాధ్యయం పదం.')
 16. గ్రామ్యము 1 అర్థము (లేక) అసభ్యము 16 గ్రామ్యము: 1 అసభ్యము.
 11 అసభ్యము. 11 అసభ్యము.
 111 ఘృణాకర్త 111 ఘృణాకర్త.

—భోజనం—

—ప్రకాశవర్షుడు—

II. వాక్యదోషములు: 16. వాక్యదోషములు: 14, కాని సరిగా
 నాలోచించిన 15 కానబడుచున్నవి.
 క్రమమున నిందుక వ్యత్యాసము గా
 నబడుచున్నది.

1. శబ్దహీనము ('అపకృతం.') 1 'భిన్న భావపద విధం.'
 2. క్రమరహితము ('అధిక కాంతి వా యత్ర 2 'కాంతిపుష్కలం' వా యత్ర.'
 న క్రమం.')
 3. విసంధి ('విసంధితో విచారణా 3. 'విసంధి ని: సద్ధి.'
 యత్ర సద్ధి.)
 4. పునరుక్తి ('పదం పదార్థాభిన్నం 4. 'తద్వత్పదపదార్థానాం నిబద్ధి.'
 యత్ర.')
 5. వ్యాకర్షణము ('మిథో యస్మిన్ విధి నా 5 'అనేకపదపదార్థాభివ్యక్తిని
 మనస్థితి.') పదై ర్విజనా యత్ర.'
 6. సంకీర్ణము ('వాక్యైకత్యపదై ర్వికృతం') 6. 'వాక్యైకత్యపదై ర్వికృతం.'
 7. అపదము ('విభిన్నప్రకృతిసాది పద 7. * * *
 యుక్తి.')
 8. వాక్యనిర్మితము ('వాక్యైకత్యపదై ర్వికృతం 8 [వాక్య] నిర్మితము: ('వాక్యైకత్య
 యింట్.') సగర్భం యింట్.)

9. భిన్న లింగము ('యత్రోపమా భిన్న
లింగా.')
10. భిన్న వచనము: ('యద్భిన్న వచనోపమమ్.')
11. న్యూనోపమ: ('న్యూన ముపమానవిశేష
తైః.')
12. అధికోపమ: ('అధికం యత్సవసైః
స్యాత్.')
13. భగ్న ఛందశుస్: ('యచ్చందోభగ్నవద్యచః.')
14. భగ్న యతి: ('అస్థానే విరతి ర్యస్య.')
15. అశరీరము: ('క్రియాపదవిహీనం యత్.')
16. ఆ ర్తిపత్తు: ('గుణానాం దృశ్యతే యత్ర
శ్లేషవిహీనం విపర్యయః.')
9. 'అల్పిజ్ఞత్వా దుపమానోపమేయ
యోః. '
10. 'యస్మిన్ వచనవైచర్య ముపమా
నోపమమేయయోః. '
11. 'న్యూనై రుపమానవిశేష తైః. '
12. 'విశేషణాధికాపయ్యమ్. '
13. భిన్నవృత్తము: ('చందోఽక్షణహీ
నం.')
14. భంజము: ('క్రియావిగహితం
వాక్యమ్.')
15. 'శ్లేషవిగుణహీనము-10 తె.లు.
సమాధిగుణహీనముతోఁగలిపి.
16. 'శ్లేషవిహీనం విపర్యయః.')
- సమాధి తప్పఁ
దక్కిన 9 గుణములు విపర్యయమునందు
టనుబట్టి ఆ ర్తిపత్తు 9 విధములు.

III. వాక్యార్థదోషముల విధానము, వర్గీకరణములలో నుభయులకు నిది
వలయుఁ జూపినసామ్యముకంటె సధికసామ్యము గన్పట్టుచున్నది:-

—భోజుడు—

—ప్రకాశవర్షుడు—

వాక్యార్థదోషములు: 16.

వాక్యార్థదోషములు: 16.

1. అపార్థము: ['సముదాయార్థకూళ్యం య
ద్వదశః']
2. వ్యర్థము: ['గతార్థం యత్, యచ్చ స్యా
న్నిష్ప్రయోజనమ్.']
3. ఏకార్థము: ['ఉక్త్యభిప్రాయార్థమ్.']
4. ససంఖ్యము: ['సందిగ్ధార్థమ్.']
1. 'సముదాయార్థకూళ్యంయత్. '
2. 'యదప్రయోజనం (కంఠీ) యచ్చ
గతార్థమ్. '
3. 'ఉక్త్యభిప్రాయార్థమ్. ('ఉక్తాభిప్రాయ
ార్థమ్'-సరికాదు.)
4. 'యత్రార్థస్య న నిశ్చయః. '

5. అభ్యుక్తము: ['వాక్యం యత్త క్రమక్ర
ష్టమ్.']	5. 'పార్వాపర్యవిపర్యయః'.
6. భిన్నము: ['భాత్యాద్యుక్తాభిన్నాన్వ
యమ్.']	6. 'భాత్యాద్యుక్తాభిన్నాన్వయమ్'.
7. అతిమాత్రము: ['యత్ సర్వతో శాతీతా
గ్మమ్.']	7. 'లోకాతీత ఇవాన్తో యః'.
8. పరుషము: ['యత్తు మాతాగ్రమత్తగ్రమ్']	8. 'అతిమాత్రమైవాన్తగ్రమ్'.
9. విరసము: ['అప్రస్తుతరసంయత్.']	9. 'అప్రాకృతరసమ్'.
10. హీనోపమ: ['హీనం యత్రోపమానం
సాన్తో']	10. 'హీనం యత్రోపమానంసాన్తో'.
11. అధిశోపమ: ['తదేవయస్తిన్నధికమ్']	11. 'యత్రోపమానమధికమ్'.
12. అసదృశోపమ: ['యత్త్వేతుల్యాపమా
నమ్.']	12. విసదృశోపమ: 'అతుల్యమపమానం
చేత్'.
13. అప్రసిద్ధోపమ: ['అప్రసిద్ధోపమానం
యత్.']	13. 'అప్రసిద్ధోపమానం చేత్'.
14. నిరలంకారము: ['యదలక్ష్మారహీనమ్.']	14. 'అలక్ష్మారవివర్జితమ్'.
15. అశ్లిలము: ['అశ్లిలాగ్రప్రతీతికృత్.']	15. 'యదసభ్యాగ్రసమ్మదమ్'.
16. విరుద్ధము 3 విధములు—	16. విరుద్ధము 3 విధములు—
1. ప్రత్యక్షవిరుద్ధము.	1. ప్రత్యక్షము.
2. అనుమాన ,,	2. అనుమానము.
3. ఆగమ ,,	3. ఆగమము.
ఈమూటిలో నొక్కొకటి 3 తెలుఁ	ఈమూటిలో నొక్కొకటి
గులు; మొత్తము 9.	మరల 3 విధములు. మొత్తము 9.

దోషములు, తల్పక్షణములు కేవలము భోజనికృతియందే కాక తత్పూర్వాంశాలంకారికులకృతులలోను గానఁబడుచున్నవి; కావున దోషలక్షణములు, తద్రచనాక్రమమును బ్రాచీనులచే స్థిరపరచు మొసఁగఁబడినవి. అందుచే శబ్దసాదృశ్యము రచనాసామ్యముదోషప్రకరణమునఁ దప్పవు. కేవలము నీసామ్యములఁబట్టియే యొకగ్రంథకర్త మఱొకనికృతి నుపజీవ్యముగాఁ గొనెనను సిద్ధాంతము సమజంపము కాదని కొందఱు వాదించవచ్చును. కాని గుణప్రకరణమునందలి సామ్యములం జూచుచో

భోజనికృతి యెంతవఱకు ప్రకాశవర్షునకు మూలమో తెలియఁగలను. దండి, తదనుయాయుల ప్రభావమును, అగ్నిపురాణమునందలి యలంకారప్రకరణములందలి మతప్రభావమును భోజని యగ్నిసాయములపైఁ జాలవఱకు గన్పట్టివను, సీతనికృతియగుఁ జేష్టానబివేద 'గుణముల' నామములును గుణనిర్ణయపదతియు విలక్షణములై, తత్సూర్యకృతుల లోని వాని కనేకవిషయముల భిన్నములై చూపుచున్నవి. ఇక్కడను ప్రకాశవర్షుడు భోజని విశేషముగా ననుకరించెను:

1. శ్లేష. 2. ప్రసాదము. 3. మాధుర్యము 4. సుతుక. 5. సౌమ మార్యము. 6. అకృత్య. 7. ఓజస్సు. 8. కాతి 9. ఉవారత. 10. స మాధి - అని వామచునిచేఁ జేష్టానబివేద శబ్దాగుణములు పదిటికి భోజుడు- 11. ఔర్జిత్యము 12. ఉత్తర. 13. ప్రేమయు 14. సుశ బ్ద 15. సాక్ష్యము. 16. గాంభీర్యము. 17. సంక్షేపము. 18. విస్తర ము. 19. సమ్మితత్వము. 20. భావికత్వము. 21. రీతి. 22. ఉక్తి. 23. గతి. 24. ప్రాధి -

అను 14 గుణములజేర్చి మొత్తము గుణములు 24 అనెను. ఈ తనివలె నింతవిలక్షణముగ నిన్ని గుణములను మఱి యేయాలంకారికుఁ డును జెప్పియుండలేదు.

ప్రకాశవర్షుడుమాత్ర మిందలి గతి-ప్రాధి అనువానిని వదలి తక్కిన 22 గుణముల నామముల లక్షణములను భోజనికృతియందీ సం గ్రహించెను.

—భోజుడు—

IV శబ్దగుణములు: 24.

1. శ్లేష ('సుశ్లిష్టపదతా')
2. ప్రసాదము ('ప్రసిద్ధాధిపదత్వమ్')
3. సుమత ('యనమృదుప్రస్ఫుటాన్నిశ్రేష్ట బద్ధ విధిప్రతి, అవిమమృణభణమమ్')

—ప్రకాశవర్షుడు—

శబ్దగుణములు: 22.

1. 'యత్ర బద్ధోఽతి సంశ్లిష్టః.'
2. 'ప్రసిద్ధాధిపదత్వానః.'
3. 'ఽద్ధోమృదుస్ఫుటాన్నిశ్రేష్టరక్షణవ్యాప్త స హ్మగః.'

4. మాధుర్యము: ('యాపృథక్పదతావాక్యే')
5. కుకుమారత ('అనిష్ఠరాక్షరప్రాయమ్')
6. అశ్వత్తి ('యత్రసమ్మూర్ణవాక్యత్వమ్')
7. కాంతి ('యన్మన్వలత్వం బద్ధమ్')
8. బొదార్యము ('వికటాక్షరబద్ధత్వమ్')
9. ఉగాస్త్రము ('భాస్వత్త్వశ్చేదనైశ్శోభనః')
10. ఓజస్సు ('సమాసభూయన్త్యమ్')
11. బొడ్డత్వము ('గాఢబద్ధతా:')
12. ప్రేయస్సు ('ప్రియతరాభ్యాసం చాటూతా:')
13. కుశద్దత్ ('పుష్పత్వత్తి కుక్తికాయా')
14. సమాధి. ('అన్యధర్యాశాం యదవ్యత్రాధిశోభనమ్')
15. సౌక్ష్యము ('అత్తఃసంజల్పరూపత్వం శబ్దానామ్')
16. గాంభీర్యము ('ద్వనియతా:')
17. నిర్జలము ('వ్యాకేనోక్తి:')
18. సంక్షేపము ('సమాసేవాధిధానమ్')
19. పరిమళత్వము ('యావదగవదత్వమ్')
20. భావికత్వము ('భావనో వాక్యచ్ఛ్రుతిర్యా:')
21. గతి: ('క్రమో య:స్యా దరోహోవరోహయో:')
22. రీతి: ('ఉపక్రమస్యనిర్వాహ:')
23. ఉక్తి ('విశిష్టా భాగితి ర్యా ప్యాత్')
4. 'అగోచితవచోబద్ధః'
5. 'అకరోరాక్షరవ్యాసః.'
6. 'సమ్మూర్ణవాక్యాతా.'
7. 'బద్ధస్థైర్యలతా:' [ఇట గ్రంథపాఠము గలదు.]
8. 'బద్ధైకట్యమ్'
9. 'భాస్వత్త్వశ్చేదనైర్యత్వమ్.'
10. 'సమాసభూయన్త్యమ్.'
11. 'బద్ధగాఢత్వమ్'
12. 'ప్రేయస్కపదనివ్యాసః.'
13. 'యానుబద్ధతానాంపుష్పత్వత్తి.'
14. 'అన్యధర్యస్యధవేదస్యతరోహణమ్.'
15. 'శబ్దానా మ్నఃసంజల్పరూపతా.'
16. 'ద్వనియతా:.'
17. 'వ్యత్నమ్'
18. 'అభిధానం సమాసే.'
19. 'యావదగవదత్వమ్.'
20. 'భావాన్యతా వాగి.'
21. * * * *
22. 'ఉపక్రమస్యనిర్వాహ:'
23. 'అర్థాన్తరే చార్థస్య భణవాత్.' [మొదటి రెండక్షరములు లోపింప శర్మగారు 'వివా' అని పూరించిరి, 'జే' పండితులు 'అర్థ' అని పూరి చేసిరి.]
24. * * * *

24 ప్రాశ్ని ('ఉక్తి: ప్రాశ్న: పరీక్షా:')

అర్థగుణములు, దోషములు కొన్ని యెడల గుణత్వము నొందుట మొదలగు వనేకవిషయములలో, గూడ భోజనికృతికి ప్రకాశవర్షునికృతికి వనేకసామ్యములు కానబడుచున్నవి. ఇందుమీచుగా వీహరణము రసార్ణవమున నామూలచూడము చూపట్టుచునేయుండును.

—10. పిన్ను డి.—

కార్జుధరుని 'వర్ణతి' లో ప్రకాశవర్షునిశ్లోకములు రెండుదాహరింకఁబడి యున్నవి [383; 783 శ్లో]. ఈశ్లోకములు వలభద్రేవుని 'సుభాషితావళి' లోఁగూడ [484, 884]. ప్రకాశవర్షున కారోహింకఁబడి యున్నవి. ఇవికాక మఱి 27 శ్లోకములు ప్రకాశవర్షకృతములుగా 'సుభాషితావళి' లో లభించుచున్నవి బాగుగా విమర్శింపఁగా నీసుభాషితగ్రంథములలో, బేర్కొనఁబడినప్రకాశవర్షుఁడు ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతయగు ప్రకాశవర్షుఁడు కాడనియు, 'రసార్ణవ'కర్తయగు మనప్రకాశవర్షుఁడే యనియు ధృఢప్రత్యయము కలుగుచున్నది. ఏమన నాలంకారికులైన వారు కవులుగాఁ గూడఁ గన్పట్టుచున్నారని, సామాన్యముగా వ్యాఖ్యాతలైనవారు కవిసామప్రసిద్ధి నొందుటలేదు. ఉత్తమసాహిత్యకృతికర్తలగు దండి, ఉద్భటుడు, రాజశేఖరుఁడు, భోజుఁడు, తేమోద్రుఁడు, విశ్వనాథకవిరాజు, విద్యానాథుఁడు, ధర్మసూరి, జగన్నాథ కుండిరాయలు మొదలగుమహనీయు లందరును గవిచంద్రులుగాఁ గూడఁ బ్రఖ్యాతులు. మల్లినాథాదు లేవో కొన్నిముక్తశ్లోకము లలిసను వీరి వ్యాఖ్యాతలనియే కాని కవులని ప్రసిద్ధి కలుగలేదు. కావునఁ బ్రైసుభాషితశ్లోకములలో, బేర్కొనఁబడినకవి 'రసార్ణవ'కర్తయే యని నిశ్చయింపవచ్చును. మఱియు క్రీ. శ. 1200 కంటె నవీనము కాదని నిశ్చయింపఁబడిన 'కవీంద్రవచనముచ్చయము'న ప్రకాశవర్షునిశ్లోకము లేరుముఁ గానరావు. ఇందువలనఁ గూడ సుభాషితావళి లో నుల్లేఖింపఁబడినకవి మనకవి యనియే నిశ్చయింపవగును. ఈసిద్ధాంతము సరియగుచో ప్రకాశవర్షునికాలమున కుత్తరావధి మనకు లభించుచున్నది. ధర్మదాససూరి 'విదగముఖమండనము'ను బేర్కొనుటచే 'రస

రచనాకారుడు శ్రీ. 1210 కంటే నవీరుడని కాలనిర్ణయప్రకరణమునఁ జెప్పబడినది. 'శార్ఙ్గధరకుందతి' రచనాకాలము శ్రీ. 1363 ఇది 'సుభాషితావళి'కంటే బ్రాచీనము కావున నిందుదాహరింపఁ బడినప్రకాశవర్షము శ్రీ. 1363 కంటే బ్రాచీనుడని చెప్పవచ్చును. అవగా శ్రీ. 1210-1363 నడుమ నీతఁడు జీవించియుండు ననుట సరియని తోఁచెడిని.

— అనుబంధము —

లోపపూరణములు-చారభేదములు.

౧. పరిచ్ఛేదము.

— అచ్చువ్రతి. —

— సవరణలు —

3. శ్లో. దో + + మమితి. దేశ్యైర్గ్రామ్యమితి. (స. క. I. 6 4పు)

6 తగ్గు + + దసర్థకమ్. తదేవస్యా (?) దసర్థకమ్.

7. శాస్త్రన్ + + + యుక్తం. శాస్త్రస్వచ్ఛక్రయక్తం. (స. క. I. 10.

9. పు)

10 దేశ్య + ధవా (?) యస్యస్తా తదేశ్యైర్గ్రామ్యమితి యదస్యస్త్వత్తిమత్
బదమ్ (స. క. I. 14. 13 పు)

18. భిన్నైర్జిజ్ఞాసుర్భిజ్జత్వాత్. భిన్నైర్జిజ్ఞాసుర్భిజ్జాత్ యత్ (?)

27. + + శ్చబ్దార్థయోః. పాకశబ్దార్థయోః (స. క. 61 పు.)

34. జాత్యాద్యక్తా + + + ధం. జాత్యాద్యక్తాపనిర్యువ్యధం (స. క.

94 పు)

42. తద్యత్ + + + న. త ద్యత్తదేవేన (?)

43. యద్య (ధ ?) నో + + య ద్యత్ నోచిరమ్ (?)

౨. పరిచ్ఛేదము.

1 శాస్త్రార్థ + + లాలోకః. శాస్త్రార్థశ్చలో లోకః (?)

2. దోష్టై రహితం. దోష్టైస్సహితం (?)

6. ఏష + + ఏష ప్రోక్తః (?)

10. బాధ్యస్తే. బాధ్యస్తే (?)

12. యోగినామ్. యోగిణామ్ (?)

15. బంధసోఽయి + + + కాన్తి. బంధసోఽయిలతా కాన్తి (స. క. I. 69.

48 పు)

17. వ్యాస + + చ. వ్యాస ఏష చ (?)

- 18 ప్రేయార్థ. ప్రేయోఽర్థ (?)
29. సం + + + జః. సంయోగ మోజః (?)
- 34 క్రియాక్రమమ్. క్రియాత్మకమ్ (?)
37. యథా న (ఈపాదమంతయు) తథా న (స. క. I. 4. 4 పు.)
తథా + + + ణ. తథానుకరణే (?)
41. సందిగ్ధం... .. [ణః]. సందిగ్ధం తు ప్రకరణా ద్విశేషావగ
మో యది (స. క. I. 101.95. పు)
44. + + + సంవీతం (స. క. I. 105. 98 పు)
45. శివలింగాదిశ + + + స్వా. శివలింగాది సంస్థానే కస్యా (స. క.
84 పు.)
49. ఘృ + + + ధృ + + + మ్.
51. + + + వశ. సన్నివేశ (స. క. I. 107. 103 పు.)
ఈశ్లోకము నకుబిచ్ఛుట ఘృగార్థం స్మృతిహే + + + పూర్వవ
ద్దశితా గతి.
54. విచక్షామి. విచక్షామి. (స. క. I. 114. 107
పు.)
55. సప్రగృహ్యో + + కమ్. సప్రగృహ్యదిహేతుకమ్. (స. క. I.
114. 107 పు.)
56. కృతిః క్రియా (స. క. I. 115. 107 పు.)
57. సంయోగాదే + + + సంయోగాదే రగారవమ్ (స. క. I.
123. 120 పు.)
58. కృతా + + కృతానచేత్ (స. క. I. 121 పు)
60. నదో... .. నదోమాయ వాకోవాక్యవిదోవిదుః
(స. క. I. 117. 109 పు.)
61. విదుర్బుధాః. ద్భింతం తద్విదు ర్బుధాః.
వాక్యానైరసగర్భం యద్వాక్యంతద్వా
క్యగర్భితమ్. (స. క. I. 119.113 పు.)

౪. పరిచ్ఛేదము.

5. నానావస్తుషు నానావస్థాసు (స.క. III. 4. 312 పు.)
 రూపాణి * * * రూపాణి వస్తునః (స. క. 228 పు.)
6. మి * * మియతా (స. క. III. 5. 312 పు.)
7. జహామో నమిసి వక్తి. జాయమానప్రియం వక్తి (స. క. III. 5. 312 పు.)
- మాశ్రయే హేతుమితి త * ద మాశ్రయో హేతు రితి తద్భేద.
 (స.క. III. 6. 312 పు.)
- 8 మథ (చ) * మ య్యవస్థానం (స. క. III. 7. 318 పు.)
9. వి * * స్త్రీ విముగ్ధస్త్రీ (స. క. III. 7. 313. పు.)
- 10 దేశకాలకలాత్తతి * * వాని. దేశః కాలశ్చ క్షత్తిశ్చ సాధనాని
 (స.క. III. 8 313 పు.)
- 14 పత్ర గాధితః. పాత్ర. బోధితః
- 16 * * * * * హేతుః క్రియాయాః కారణం హేతుః. (స. క. III. 12 320 పు.)
17. * * రస్య. అసారస్య (?)
18. అ * * * అనయత్నాత్ (స. క. 307 పు.)
20. స్యాద్య * * * * వా స్యా దనత్ర సా స్యాత్. (స. క. III. 9. 318 పు.)
37. విమిత్రా * * * * విమిత్రాం కావ్యకోవిదాః (స. క. 297 పు.)
39. సంశయా * * * తు సంశయే నిర్ణయేస్తః (స. క. 314 పు.)
40. స్త * * ప్రయత్నాత్ (స. క. 320 పు.)
41. ర్నచార్థానంతరతః స్పృశే. ర్న చా స్యార్థానంతరం స్పృశే. (స. క. 320 పు.)

47. కారణైరపి: ఈశోకము 'మూలభ్రాంతే' అను
(46 శ్లో.) పాదమునకుఁ బిమ్మటఁగలదు.
48. * * పుష్క. కమపుష్క.
66. సమాధిభి. సామాధిభి.
74. 'కృచిత్ర' - అనుపాదము 'కస్తిన్నపి హి కోఽవ్యర్థః కాశే యేనోప
నకుఁ బిమ్మటః యజ్యతే, తేన మన్యామహే కాల
ముపయోగనిబంధనమ్'.
90. 'యత్ర' అనుపాదమునకుఁ ' * * * త(?) ఉపమానమితి * (ప్రా?)
దరువాతః జ్వలజ్వారస్పృశ్యతే, ఉపమానమితి
ప్రోక్తో బుద్ధై రభిహితోఽపి సః, య
తోఽభివయా * * * సూచ్యం వస్తు
ప్రతీయతే'.
98. లిజ్జిక్య. లిజ్జిక్యః.
97. తుదిగద్యము-'ఇది'. ఇతి.

గ. పరిచ్ఛేదము

12. కామ * * * మాజ్ఞురః. కామకల్పమమాజ్ఞురః.

విజయనగరమహారాజ-సంస్కృతకళాశాలయందలి 'రసార్థ వస్తు'
యొక్క వ్రాత ప్రతిని బరిశీలించి పారభేదముల నాకొనఁగిన తత్తత్తత్తత్తా
సంస్కృతసాహిత్యాలంకారోపన్యాసములు, వేదాంతశిరోమణి- శ్రీమ
త్పండిత వరవస్తు గోవిందాచార్యచరణులకు ధన్యవాదముల నర్పించు
చున్నాను. (ఈ. రా.)

శృంగారప్రకాశముః వ్రాతప్రతి చెన్నపురి 'ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథాలయము' వఁగలదు.
సరస్వతీకంకాభరణము నిర్ణయసాగరముద్రాలయము(బొంబాయి)న నుద్భవములగు
ప్రథమ(1925) ద్వితీయ(1934) సంస్కరణములుపయోగింపఁబడినవి. ప్రయాగరములయొద్ద
పుటసంఖ్యమాత్ర ముండిన నది మొదటికూర్పుప్రతి యనియుఁ బరిచ్ఛేదశ్లోకసంఖ్యకూడ
నుండిన నది రెండవకూర్పుప్రతి యనియుఁ తెలుఁగునది.

‘సుభాషితావళి’ లో ప్రకాశవర్షుని శ్లోకములు 29 లభించుచున్నవి. ఈకవియు రసార్థవకారుడు నభియులు కావునఁ దత్తవితరచఁకుఁ గొన్నిశ్లోకముల నుదాహరించెదను.

- 1 శ్లో. సహసిద్ధమిదం మహతాం ధనేష్వనాసా గుణేషు కృపాత్వమ్
పరగుఃఫే కాతరతా మహచ్చ ధైర్యం న్వగుఃఫేషు (218 శ్లో)
2. శ్లో. కృపణనమృద్ధీనామసి భోక్తారః సన్తి కేది దతినిపుణాః
జలనమ్మదోఽపురాశే ర్యాన్తి లయంశశ్వ చార్యాన్మౌ.
—సుభా. (481). శా. పద్ధతి. (883 శ్లో.)
3. శ్లో. ధనతాపాల్య మహేతుః కోఽపి నిసర్గేఽ ముక్తకరః
ప్రావృషి కన్యామ్బుయుచః సంపత్తిః కిమధికామ్బునిధేః. (522)
4. శ్లో. ఏతదత్ర కథితకజీవితం, కశ్య శున్యతి కథం మహత్సరః
ధిజ్ఞ ముధామ్బుధర ! రుద్ధసద్గతి, ర్వర్ధితా కిమహ హట్టవాహినీ
—సుభా. (834). శా. ప. (783).
- 5 శ్లో. కార్యజ్ఞః ప్రవృన్యో న పునర్తాపోయ మమప్రియో వేది
గురుర ప్యాసవసేవ్యః ప్రియానితమ్బుః కదా మస్త్రీ. (2874).
- 6 శ్లో. గుణవాన్తస్మి విదేశః క ఇవ మమేత్యేష మరభిమానలవః
అజ్ఞాన మక్ష్మ విరాజతి విన్యస్తం న పున రధరమశౌ. (2877).
- 7 శ్లో. స్తబ్ధకృత్రి ర్లోకే బహుమాన ముపైతి నాతిశయనమ్రః
స్ఫుట మత్రోదాహరణం పయోధరః కువలయాక్షీణమ్ (2878)

కాకినాడ, } ఈయూణ్ణి వేంకట వీరరాఘవాచార్యుడు, యు. ఏ.,
16.7-1937. } ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుడు,
పితాపురరాజకళాశాల.

ప్రకాశవర్షకృతః
రసార్ణవాలంకారము.

ప్రథమపరిచ్ఛేదము—‘దోషప్రమోషము.’

<p>పద, వాక్య, వాక్యార్థ
దోషములు.
చతుర్దశపదదోష
ములు.

అసాధువు.
అనిబద్ధము.
కష్టము.
కిష్టము.
అసరకము.
అపుహరము.
గూఢోక్తి.
అప్రతితము.
సంశయము.
సేయార్థము.
అసమరము.
అప్రయోజకము.
దేశ్యము.
గ్రామ్యము: [అసభ్య
ము, అమంగళము,
ఘృణాశరము.]</p> | <ol style="list-style-type: none"> 1. పదే వాక్యేఽథ వాక్యార్థే దోషవర్షస్త్వయం త్రిధా
క్రమశః పూర్వభక్త్యాతు తత్ప్రపశ్య: [ప్రక్షీర్యతే]. 2. [అసాధుచా] నిబద్ధం చ కష్టం కిష్ట మనరకమ్
అపుహరం చ గూఢార్థ మప్రతితం సంశయమ్. 3. సేయార్థ మసమరం చ యచ్చ తత్రాప్రయోజకమ్
దోషః మితి స్పష్టం పదదోషా కృతుర్దశ. 4. శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధం య త్త దసాధు నిగద్యతే
న ప్రయుక్తం [కృతీనోఽపి న] దైర్ఘ్యదనిబద్ధంతమచ్యతే. 5. ప్రపశ్య చ్చార్థవృత్తస్త కష్టం శ్రమోదుర్భగమ్
పారమృత్యేణ చార్థస్య సూచకం కిష్ట ముచ్యతే. 6. పాదపూరణమార్త్రం య త్తచ్చ ధనరకమ్
వాచ్యతచ్ఛత్రయా కిష్ట మపుహరం మనసిభిః. 7. అప్రసిద్ధార్థసమ్మేధం గూఢోక్తి రభిధీయతే
శాస్త్రేన యక్తం య దప్రతితం తదాచ్యతే. 8. యత్రార్థానరసమ్మేధస్తద్వ దన్తి సంశయమ్
స్వయంకల్పితసజ్జతం సేయార్థ మభిధీయతే]. 9. అసమరంతు య ద్భద్రం హాశివర్తవ్యతిక్రమాత్
వివక్షితప్రమేయస్య నోపకా ర్యప్రయోజకమ్. 10. దేశ్యః ధవాగ్రియస్త్వస్య దేశరూఢితం పదమ్
అథ భ్యామజ్జలం గ్రామ్యం తథా యచ్చ ఘృణా కరమ్. |
|---|---|

* ప్రకాశవర్షనియుదంతమును, రసార్ణవాలంకారసమాలోచనమును గాల్పాంతరమునఁ దీరి
కారూపమున తొనగఁబడును. * ఈయక్తులున్నచోట నెన్నిచుక్తులున్న నెన్ని యతురములు
లేవనియర్థము. [యీ, నీ, మీ, రా, నఁపాదభేదము.]

- చతుర్దశవాక్య
దోషములు.
11. సాక్షాత్తత్ స్మృతిహేతుత్వాత్రివిధా • • • భవేత్
శబ్దహీనం క్రమభ్రష్టం విపద్ధి పునరుక్తిమత్.
12. వ్యాకీర్ణం భిన్నవృత్తం చ సంకీర్ణంగచ్ఛిటం తథా
విభిన్నలిజవచనే ఖజ్జం న్యూనాధికం భవేత్.
13. శ్లేషాదిగుణహీనం చ వాక్యదోషా శ్చతుర్దశ
భిన్నభాషాపదావిధం శబ్దహీనం [ప్ర] కీర్తితమ్.
14. శబ్దారవ్యుత్క్రమో యత్ర క్రమభ్రష్టం తావ్యశే
విరుద్ధస్థద్ధి నిస్సద్ధి విసస్థితి నిగద్యతే.
15. తాదృక్పదపదార్థానాం నిబన్ధే పునరుక్తిమత్
అనేకపదసన్తానవ్యాహరస్మృతిభిః పదైః
16. యోజనా యత్ర తద్వాక్యం వ్యాకీర్ణ మభిధీయతే
భిన్నవృత్తము.[వర్ణి] ఛన్దోలక్షణహీనం తు భిన్నవృత్తం విదు ర్ముఖాః.
17. త ద్వర్ణ యతి భేదేన ద్విధా తద్వజ్ఞై రుదాహృతమ్
[భింశము.]
- సంకీర్ణము. వాక్యారవదోష్పిత్రం [య] త్రత్సక్తిర్హి మిష్యతే
- గచ్ఛితము. 18. వాక్యారసగర్భం య త్ర ద్వాక్యం గచ్ఛితం విహః.
- భిన్నలింగము భిన్నలిజ మలిజత్వా దుపమానోపమయయోః
19. యస్మిన్ వచనవైషమ్య ముపమానోపమయయోః
తద్భిన్నవచనం నామ నిబద్ధుని న [హి?] సాధవః.
- భిన్నవచనము. 20. క్రియావిరహితం వాక్యం ఖజ్జం త్యభిధీయతే
- ఖంజము. క్షేయం న్యూనోపమం న్యూనై రుపమాయా విశేషజ్ఞైః.
- న్యూనోపమ. 21. విశేషాధికౌ పమ్యం విశ్చేయ మధికోపమమ్
- అధికోపమ. [శ్లేషాదిగుణహీనము?]
- గణిత్రయము శబ్దాగోభయభేదేన వి ప్రధనే త్రిధా గుణాః.
- దోషత్వయము 22. [తల్పి] పర్యయతో దోషా త్రిధా వాక్యే వ్యవస్థితాః
- శబ్దగుణములు:- శేష, తత్ర శబ్దగుణాః శ్లేష స్సమతా సుకుమారతా.
- సమత, సుకుమారత.
- అర్థగుణములు. 23. అర్థవ్యక్తిః ప్రసాద శ్చ క్షాన్తి రి త్యర్థసంక్రయాః
- ఉభయగుణములు. ఓతో మాధుర్య మౌదార్యం సమాధిశ్చైవభయాత్మకాః.

శ్లేషవిపర్యయము.
సామ్యవిపర్యయము.
సాకుమార్యవిపర్య
యము.

అరవ్యక్తివిపర్యయము.
ప్రసాదవిపర్యయము.
కాంతివిపర్యయము
ప్రాధివిపర్యయము.
మాధుర్యవిపర్యయము
బేదార్యవిపర్యయము.
నిస్సమాధి.
వాక్యార్థదోషములు
పదునాఱు—

అపారము.
వ్యర్థము.
ఏకారము
ససంశయము.
అపకరము
భిన్నము
అతిమూలము.
విరసము.
పరుషము.
హీనోపమ.
అధికోపమ.
విసదృశోపమ.
అప్రసిద్ధోపమ.

24. తత్ర త చ్చిథిలం వాక్యం భవేత్ శ్లేషవిపర్యయః
విషమం తు తదిచ్చన్తి యత్ర సామ్యవిపర్యయః.

25. తత్తరోరం భవే ద్యత్ర సాకుమార్యవిపర్యయః

సప్తః శం [సన్ని] నేయార్థ మరవ్యక్తివిపర్యయః
26. అప్రసన్నం తదే వాహు ర్యః ప్రసాదవిపర్యయః
అప్రసన్నం తమి త్యాహు ర్యత్ర కాంతివిపర్యయః.

27. * + శృద్ధాభ్యాం ప్రాధి రప్రాధి స్త ద్విపర్యయః
రూఢిభ్యాం దనియ్యధం మాధుర్యస్యవిపర్యయః.

28. నిరలక్ష్మరమ్ [ఇత్యా] హు ర్బేదార్యస్య విపర్యయః
ఋజుమార్గ ఇతి క్షేయో నిస్సమాధి ర్నిరాంకరము.

29. అపారం వ్యర్థ మేకారం ససంశయ మపకరమమ్
భిన్నం చైవతిమూలం చ విరసం పరుషం తథా.

30. హీనోపమాధికోపమ్యే తథా విసదృశోపమమ్
అప్రసిద్ధోపమం చైవ నిరలక్ష్మర మేవచ.

31. అశీలం చ విరుద్ధం చ వాక్యార్థే ఖేదశ స్పృతాః
సముదాయార్థకూన్యం [యత్తద] పార్థం ప్ర చక్షతే.

32. యదప్రయోజనం యచ్చ గతార్థం వ్యర్థ మేవచ
ఉక్తాభిన్నార్థ మేకార్థం వ్యాహరన్తి విశారదాః.

33. ససంశయం తు యత్యాహు ర్యత్రాభ్యసం నిశ్చయః
అపకరమతు తద్వత్ర పౌర్వాపర్యవిపర్యయః.

34. జాత్యైర్వక్తా * * * ధం భిన్న మి త్యభిధీయతే
లోకాతీత ఇవారోయః సోఽతిమూల ఇహేష్యతే.

35. అప్రాకృతరసం క్షేయం విరసం [రస] కోవిదైః
అతిమూల స్తు వాక్యార్థః పదుషో విసహం మతం.

36. హీనం యత్ప్రేషమానం స్యాత్తోస్థోహీనోపమః స్పృతః
[యత్ప్రే]షమాన మధికం తద్క్షేయ మధికోపమమ్.

37. అతుల్య ముపమానం చే ద్యవే ద్విసదృశోపమమ్
అప్రసిద్ధోపమానంచే ద[ప్ర]సిద్ధోపమం తత్.

నిరలంకారము.

అశీలము.

విరుద్ధము -

మూఁడువిధములు.

ప్రత్యక్షవిరుద్ధము.

అనుమానవిరుద్ధము.

అగమవిరుద్ధము

త్రివిధమును ప్రత్యక్ష

విరుద్ధము

దేశవిరుద్ధము.

లోకవిరుద్ధము.

[కాలవిరుద్ధము?]

అనుమానవిరుద్ధము -

యుక్తివిరుద్ధము.

బొచిత్యవిరుద్ధము.

ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధము.

ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము.

అర్థశాస్త్రవిరుద్ధము.

కామశాస్త్రవిరుద్ధము.

38. నిరలంకార మిత్యాహు రలంకారవివర్జితమ్.

యదసభ్యార్థసమ్బంధం తదశీల ముదాహృతమ్.

39. ప్ర[త్యక్ష?] వ్యాహతమ్ వస్తు విరుద్ధ మభిధీయతే

ప్రత్యక్షాది ప్రశేదేన త్రిభా శాస్త్రవిదో విను.

40. ప్రత్యక్షవ్యాహతం దేశకాలలోకవిరోధకృత్

యుక్త్యాచిత్య ప్రతిజ్ఞానాం విరోధ స్వనుమానభూ.

41 ధర్మశాస్త్రము శాస్త్రాణాం విరోధ స్వాగమోద్భవః

ఏవ త్రయ మపి త్రిత్వాన్ నవతాం ప్రతిపద్యతే.

42. తత్ర దేశవిరుద్ధా త ద్యత్ + + + న యద్భవేత్

తచ్చ లోకవిరుద్ధం య త్సర్వలోకై రసమ్మతమ్.

43 తత్త యుక్తివిరుద్ధా స్యా దవిచారేణ [యత్ప్రతమ్]

తతాచిత్యవిరుద్ధం స్యాత్ సాత్రేయద్య[ధ?]నో + +

44. తత్ప్రతిజ్ఞావిరుద్ధం స్యాత్ ప్రతిజ్ఞా యేన బాధ్యతే

ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం యద్దేశేయం ధర్మవిరోధి తత్.

45. అర్థశాస్త్రవిరుద్ధం తద్ దేశేయం సీతబహిష్కృతమ్

కామశాస్త్రకళాశాస్త్రవిరుద్ధం య నిబధ్యతే.

కామశాస్త్రవిరోధి తత్సర్వ మభిధీయతే.

ఇతి రసార్థవాలజ్ఞానే దోషప్రమోక్షో నామ

ప్రథమః పరిచ్ఛేదః.

రసార్థనాటకరము.

ద్వితీయపరిచ్ఛేదము—“గుణోపాదానము.”

నిరూప మనను గావ్యము 1. నిరూపస్యాపి కావ్యస్య గుణోపాదాన మంతరా
గుణాయత్తముకానిచో

సాధుప్రగానెంచబడను. కాస్త్రార్థః * లాలోకః సాధుత్వం నా నుమత్యతే

2. నహి కుంపాదిభి ర్దోషై రహితం కామినీవపుః
వృత్తగీతాదిచాతుర్యగుణాన్ [నాద్రయతే] క్వచిత్.

శబ్దగుణము లిరువది 3. తేషు శబ్దగుణాస్తావత్ ద్వావిశతి రుదీరితాః
రెండు. తే చ సాన్వయనామానో నిగద్యంతే మనీషిభిః.

4. శ్లేషః ప్రసాదః సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా
అర్థవ్యక్తి స్తథా కాన్తి రుదారత్వ ముదాత్తతా.

5. ఓజస్వి పున కౌజ్జత్య మధ్ర [ప్రేయః సుశబ్దతా
సమాధిః సౌత్ప్యగాంభీర్యే [సం]క్షేపో విస్తర స్తథా

6. సామ్యత్వం భావికత్వం చ టితి రుక్తి స్తథైవ చ
షి * * * గుణోద్దేశో నిర్దేశోఽత్ర నిగద్యతే.

1. శ్లేష. 7. యత్ర బక్తోఽభిసంశ్రియః స శ్లేషః కవిభిః స్మృతః

2. ప్రసాదము. 8. ప్రసిద్ధాపదన్యా[సాత్ ప్ర]సాద ఇతి క్షీతః

3. సమత. 9. బక్తో మృదుస్ఫుటోన్మితవర్ణ జన్తా న సజ్జరః
భజతే యత్ర సోద్భేదం త త్సమత్వ ముదీర్యతే.

4. మాధుర్యము. 10. అక్రోచితవచోబక్తో మాధుర్య మభిధీయతే

5. సుకుమారత. అకరోరాక్షరన్యాసః సౌకుమార్య ముదాహృతమ్.

(సౌకుమార్యము)

10. ద్వితీయతుల్యః * * నాం సత్వే చాసమయోగినః
సౌకుమార్యేణ బాధ్యంతే ని [?] విస్త ర్భరసంయతే.

11. రేఫద్వయసమోపేతో నై * * క్వచి దివ్యతే.
న చైకలక్షణన్యాసో బహుషు స్యా నిర్గురంతరః.

† మాతృకలో “నిర్దష్ట” అని కలదు. ఈపాఠము పండకోచ్ఛితముగా లేదు. కావున “నిర్దష్ట”
అని మార్పబడినది. [యూ. రా.]

12. నారాదేశోఽపి బహుతో వినా చిత్రం ధనాత్ (?)
స్వయంరేఖో మృదుః కింతు కరోరయతి యోగినామ్.
13. అన్యోన్యమృదుఃసంయోగః స్వల్పో దోషాయ[కల్ప]తే
కారిన్యలక్షణం తత్ర హస్తం యుక్త్యాపి శక్యతే.
14. అతిప్రసజ్గదోష స్తు ప్రతిత్వైవ నిరస్యతే
అ[యమేవ] స్వరాధారః పూర్వమే వాచలవిభుతః.
6. అర్థవ్యక్తి. 15. అర్థవ్యక్తింతువిద్వాంసః స్థానూః సంపూర్ణవాక్యతామ్
7. శాంతి. బహుళ్యం + + + తావతిః స్ఫురణా దభిధీయతే.
8. జ్ఞానాద్యము. 16. వదన్తి బద్ధవైకట్య మూదార్యం కవిపుంగవాః
9. ఉదాత్తము. శ్లాఘ్యైర్విప్ర[శేషైర్ద్యుక్తము] దాత్త వితి తద్విదః.
10. ఓజస్సు. 17. ఓజస్సుమాసభూయన్త్యం తద్ [దన్యంద్య] పదపద్ధతిః
11. జ్ఞోతిత్వము బంధాభిర్వ మార్జిత్యం సమాసే వ్యాస + + చ
12. ప్రేయస్సు. 18. ప్రేయార్థపదవిన్యాసః ప్రేయః కవిభి రిష్యతే
13. సుశబ్దత. యా సుబ్రుతిజనానాం పున్యత్వైః సా సుశబ్దతా.
14. సమాధి. 19. సమాధిర్[అన్యథ]ర్తస్య భవే దన్యత్ర లోపణమ్
15. సాత్త్వము. సాత్త్వ మాహు స్తు శబ్దానా ముక్తానాంబల్యరూపతామ్.
16. గాంధీర్యము. 20. ధ్వనిమత్రా తు గాంధీర్య మార్త్యైర్[ప్ర]గణః స్మృతః
17. సుశ్లేషము. అభిధానం సమాసేన సుశ్లేషః పరిశీల్య.
18. విస్తరము. 21. వ్యస్తం విస్తార ఇ త్యానూ రభిధానవిశారదాః
19. సమితత్వము యావద్భువన[త్వం హి]సమితత్వం నిగద్యతే
20. భావికత్వము. 22. భావాభివ్యంజకా వాణీ భావికత్వ ముదాహృతమ్
21. రీతి. ఉపక్రమస్య నిర్వాహణో రీతి రి త్యభిధీయతే.
22. ఉక్తి. 23. [వినా?]ప్రతేణ చార్థస్య భణనా దుక్తి రిష్యతే
ఇరుపదిరెండ్రగుణా ఏతేఽచ్యురగుణా న్నదృశ్యైర్వావిశతి రుదాహృతాః.
- ములలక్షణము. 24. తేషాం[చ ల]క్షణం బ్రూమ స్తత్సద్భిః పరిభాష్యతామ్
శేష. సపిధానసుసూత్రత్వం(?) తేషు శ్లేషోఽభిధీయతే.
- ప్రసాదము. 25. యత్ర ప్రకట ఏవార్థః సప్రసా]దో గుణః స్మృతః
సమత. అక్షయమ్యం క్రమస్థానాం సమ తేతి సతాం మతిః.

- మాధుర్యము. 26. క్రోధా దవాప్య తీ వ్రత్వం మాధుర్య మభిధీయతే
సశుమార్యము. మ[నోజ్ఞతా]పదార్థానాం సశుమార్య ముదాహృతమ్.
- అర్థవ్యక్తి. 27. అర్థవ్యక్తిః పదార్థానాం స్వరూపకథనం వినుః
కాంతి. ఉద్గీ పరసతాం కాంతి మామనంతి [విశారదాః]
- ఉదారత్వము. 28. ఉదారత్వ మితి ప్రాహు రు త్తగ్ధం విభవస్య తు
ఉదాత్తత. ధీమద్భి రాశయోశ్చర ఉదాత్తత్వ ముదీర్యతే.
- ఓజస్సు. 29. ప్రారంభేషు చ సం + + జః సుకవయో వినుః
బౌద్ధిత్వము. రూఢాహంకార తౌర్జిత్య మభంగుర మి హోచ్యతే.
- ప్రేయస్సు. 30. ప్రేయః ప్రియపదార్థానా ముపన్యాసః ప్ర[క్షీర్తితః]
సుశబ్దత. పదై రదుప్తైః కథనం దృష్టార్థస్య సుశబ్దతా.
- సమాధి. 31. వ్యాజే నాన్యార్థభజనం సమాధి రభిధీయతే
సాత్త్వ్యము. సూక్ష్మార్థదర్శనం సాత్త్వ్యం వ్యాపారై విశారదాః.
- గాంధీర్యము. 32. శాస్త్రార్థసవ్యమేత్త్వం గాంధీర్య మితి క్షీర్తితమ్
సంక్షేపము. బహో రర్థస్య సంకోచః సంక్షేప ఇతి క్షీర్తితః.
- విస్తరము. 33. [విస్తారం]పుర రర్థస్య విస్తరం తద్విదో వినుః
సన్నితత్వము. అనురూపగుణాగోపః సన్నితత్వం త దుచ్యతే.
- భావికత్వము. 34. భావయుక్తత్వ మాచార్యై ర్భా[వికత్వమ్] ఇతి స్మృతమ్
నీతి. నీతి మాహుః పదార్థానా ముత్పత్త్యాది క్రియాక్రమమ్.
- ఉక్తి. 35. సంవృతాసంవృతప్రాయ ముక్తి రర్థస్య బోధనమ్
కొన్నియెడల దోష దోషాణా మపియేషాం స్యా ద్గణిత్యో కారణాత్ క్వచిత్.
- ములుగులుములేయగు 36. చత్వారింశ త్త దుచ్యంతే తేచ వైశేషికా గుణాః
అట్టిదోషములునలు 36. వదిచెప్పఁబడుచున్నవి.
- పదదోషములు. అసాధుప్ర. పదం యాతి గుణీభావ మనుకర్తు రసా ధ్వపి.
37. యథా న బాధతే సన్ధో యథా'బాధతి బాధతే
అనిబధము. తథా + + + ఇ దృష్ట మనిబధనిబధనమ్.
- కష్టము. 38. శుతే రవల్లభం కష్టం త స్మ దుర్వాచకాదిషు
కష్టము. అపి కి మం గుణా యేష్టం ర్భుటిత్వర సతితికమ్.

- అనరకము. 39. అనరకం వ దుష్టం స్యా ద్యమకాచ్యుపయోగి యత్
అపుష్పారము. సద్భి రిష్ట మపుష్పారం ఛందస్సంస్థారకారణమ్.
గూఢార్థము. 40. పదాంతర ప్రతీత్యర్థం గూఢార్థ మపి సుందరమ్
అప్రతీతము. అప్రతీతం తు త ద్విద్యా ద్గోష్ఠీ షేవ గుణావహమ్.
సందిగ్ధము(ససం శయము) 41. సందిగ్ధం ప్రకరణాది విశేషావగ * * * [ణః]
యద్వా లేధావిధార్థస్య వివక్షాయా మితి సిద్ధిః.
నేయార్థము. 42. ప్రహేలికాదివాక్యేషు నేయార్థ మపి శోభతే
అసమర్థము. అసమర్థ మపి స్థాయ * * * వేషం మనీషిభిః.
అప్రయోజకము. 43. అప్రయోజక మిచ్ఛన్తి జాత్యాదౌ తద్విదోగుణమ్
దేశ్యము. మహాకవిమతం దేశ్యం లోకోక్తిచ్ఛాయయా గుణః.
గ్రామ్యము. 44. * * * లక్ష్మీతం గుప్త మపి గ్రామ్యం న దమ్యతి
సంవీతస్య హి లోకేన న దోషాన్వేషణం శుమమ్.
45. శివలింగాదిశ * * * స్యా సమ్యక్త్వభావనా
లక్ష్మీకేషు చ శబ్దోఽస్య స్తదర్థోఽస్య శ్చ కశ్చన.
పక్రిమ. 46. స్మృతిహేతుత్వయోగం [?] తువక్రిమా [నైవబాధ] తే
నిమగ్నదూషణం యత్తు త న్నోద్భావ్యం మనీషిభిః.
47. కిం తు వైదగ్య ముత్పద్య జరరం వ్యాధికోఽనాత్
అశ్లీల మ]పి సంవీతం గుణ మాహు ర్దనీషిణః.
అశ్లీలము. 48. అసభ్య స్మృతిహేతోస్తు సిద్ధ మ కృత్రియతే
సిద్ధము. పాత్రావసావిశేషేణ దో * * * మంగళం భవేత్.
49. అచుంగభస్మతే వ్దేశు దుఃఖో సభ్య స్మృతి ర్యథా
క్షమనోఽపి నిబద్ధన్తి గౌణవృత్త్యా ఘ్న * * *
50. క్వచి దాశ్రయసాన్దర్యా ద్దతే శోభా మనా ధ్వపి
కాంతావిలోచనస్య స్తం మరీమస మి వాంజనమ్.
51. * * * వశవిశేషా చ్చ దుర్బుక్త మపి శోభతే
నిలం చ పాశ మాబద్ధ మస్తరాలే స్రజా మివ.
52. గుణత్వం పదదోషాణాం దిక్చక్రేణ ప్ర దర్శితమ్.
[పదదోషములగుణత్వము సంపూర్ణము.]

ఇళవాక్యదోషముల ఇదానం వాక్యదోషాః మపి కిచ్చిత్ ప్రవక్ష్యే.

గుణత్వము—

- శబ్దహీనము. 53. శబ్దహీనం న దోషాయ భాషాచిత్రేషు కల్పితే
యత్నః స బంధనిరావహేతుః కోఽపి కృతో యతి.
- క్రమభంశము. 54. క్రమభ్రాగ్ మపి స్రాహుర్నుదోషం సూరయః ప్రదా
విసంధి. న సంహితాం విచక్ష్యామి త్యసన్ధానం పదేషు యత్.
- పునరుక్తి. 55. తద్విసంధితి నిర్దిష్టం నప్రగృహ్య + + + కమ్
వ్యాకీర్ణము అనుకం పాద్యతేయో యతి కశ్చ ద్వివక్షతే.
- ఛందోభంగము. 56. న దోషః పునరుక్తేపి ప్రత్యు తేయ మలంకృతిః
వ్యాకీర్ణం తు న దోషాయ ద్రాక్ష్యతీతికరం భవేత్.
57. యదోచ్చరణభంగః స్వా త్సంయోగాదేర + + +
న ఛందోభంగ మప్యాహుస్తదా దోషాయ సూరయః.
58. ధాతుభేదే చ దుష్కృత స్వరసంధికృతా + +
నామభేదే చ కేపేషు న దోష ఇతి తద్విదః.
59. లుప్తే పగాస్తే శిష్టస్య పదత్వం నిశ్చితం యథా
తథా స్థితిహీనం తత్ పద మే వేదే వర్జ్యతే.
- సంకీర్ణము. 60. పర్యాయో ద్వయో ర్యత్ర వాక్యం ప్రశస్తిత్తరాదిషు
సంకీర్ణం తన్నదోషా.....
61. నిరు ర్భుధాః
రసారరతిరస్థాగే తదిషం నేష మన్యథా.
- భిన్నలింగత్వము. 62. + + + భిన్నలింగత్వం యత్ప్ర ద్వేగో న ఫీమతామ్
భిన్నవచనము న భిన్నవచనేష్యహం దోష మిచ్చన్తి కోవిదాః.
- ఖంజము. 63. సంఖ్యమపి దోషాయ క్రియాచేతా న యత్ర తు
యత్ర స్తాదేరపేతావా యత్ర వా స్ఫూర్జితం ధ్వనేః
- న్యూనోపమ. 64. న్యూనోపమ మపి స్రాయః సుప్రసిద్ధం న దవ్యతి
+ + సర్వే సామూహ్యం నాస్తి భావస్య కస్యచిత్.
65. యథోపపత్తికృతిభి రుపమానం ప్రయుజ్యతే
అఖంజములః క్షేప్తః క్వ[కానా]నన మద్యతి.
66. యచ్చిచ్చితాన్విసామ్యాత్తు శశినై వోపమీయతే

- అధికోపము. ఏవ మే వాధికౌపమ్యేన దోషం తద్విదో విదుః].
 తై థిల్యము. 67. సుకుమారారబనేషు గౌడై శ్చిథిల మిష్యతే
 బంధవైదగ్యనిష్ఠుహ. అనుప్రాసధియా తే హి బంధవైదగ్యనిష్ఠుహః.
 68. ♦ ♦ ♦ [అథా]దిభేదేన యది వా కవికౌశలాత్
 సర్వే క్వచిత్త్వది ద్దోషా లభంతే గుణతా మమీ.
 శబ్దాదంబరమునకై 69. గణాంతా న వైషమ్యం [శబ్దాదమ్మర]తత్పరాః
 వైషమ్యము.
 అరణ్యము. చ గౌడా శ్చే ల్లభంతే కి మతః పరమ్
 70. గీస మి త్యపరై ర్భూమ్నా కరోర మపి బధ్యతే
 నేయారము. శ్చక్రక్రీః ప్రతిశక్రే న్నేయాంకం వైష దుష్యతి.
 అప్రసన్నము. 71. అప్రసన్న మపి సాయ శ్చిర్రాదా వితి నిశ్చయః
 పాత్రోచిత్యేన హస్యాదా ♦ ♦ త్సన్న మపిష్యతే.
 శృంగారామలనప్రాధి 72. అప్రాధి మపి శంస్తృ శృంగారాదిషు తద్విదః
 అనిరూప్యగమము. రసాతిశయసన్ధానా దనిరూప్యగం నదోషకృత్.
 నిరలంకారము. 73. పూర్వోక్తరాశనన్ధానే నిరలంకార మిష్యతే
 ఋజుమార్గము రసాలంకారపుష్కత్యా దృఢమార్గో గుణావహః
 వాక్యార్థదోషముల 74. అథ వాక్యార్థగోషానా మగోషః ప్రతిపద్యతే
 గుణత్వము.
 ఉన్న భవాక్యార్థము మత్స్యోజాదివాక్యేషు నాపార్థ మపి దుష్యతి
 75. తత్ర ప్రత్యుత సూక్తాల్లో నిహా [న్ది నిహి]తం రసమ్
 వర్ణనము. తక్తై ర వ్యర్థ మిచ్ఛన్తి వ్యపేక్షనగాయ చ
 ఏకారకవాక్యము. 76. రసాక్షిప్తధియం నాక్యం వై కార్థ మపి దుష్యతి
 సౌశయా యైవ సర్వగం యది జాతు ప్రయుజ్యతే
 77. స్యా దలంకార ఏవాసౌ ఏదోష ఇతి మే మతిః
 అ[భేద]మపి వాక్యేషు చిత్రహేతౌ వ దుష్యతి.
 78. స ఖన్న మపి దోషాయ యత్ర చార్థయా సహాయతే
 ఇతి సమ్భా ♦ మే వైత ద్వికేష్యఖ్యాసం స్మృతమ్.
 79. రాస్తం భవతి సర్వస్య లోకసీమానువర్తినః
 అత్యుక్తి. అత్యుక్తి రితి గౌడియై ర్లాకేశార్థవ్యతిక్రమే

80. లలితో మార్గ ఇ త్యస్తి స్తుతిమాత్ర మపీ వ్యతే
పరుషము. వినుజే లక్షణాగా తు పరుషం నై న దుష్కృతి.
హీనోపమ. 81. హీనోపమం న దోపాయ యత్రోద్వేగో నభీదుతామ్
అధికోపమ. త ధాధికృతమ స్వాపి న దోష ఇతి తద్విదః
82. న దో * * * [ద్వితీయమ్యాతి రణోపమాదిషు
అప్రసీద్ధోపమ కదాచి చ్చికిత్తశల్యా దప్రసంగోపమం గుణా.
83. యుతిప్రసక్తి స్వా ద్యత్రో * * * పమాదిషు
యత్రస్యా గ్గణబాహుల్యం రసో వాచి హాస్యబు.
84. నోపాయ నిరలంకారం త స్మిన్మన్త సాధనః
అస్థిలము సుహృదివగౌ * * * అస్థిల మపి బద్ధతే
దేశవిరోధము. 85. నాస్తి దేశవిరోధోఽపి చూషణం కవికశలాత్
కాలవిరోధము దోషః కావే విరోధేఽపి చ కార్యాచరహేతుతః
లోకవిరోధము. 86. న చ లోకవిరోధోఽపి తాత్పర్యే దోషభః గృహేత్
యుక్తివిరోధము తథా యుక్తివిరుద్ధస్య గుణత్వం క్వచి దివ్యతే
బొందిత్యవిరోధము. 87. క్వ పృథివీత్యవిరోధో * * * వస్తాస్తరా భవేత్
ప్రతిజ్ఞావిరోధము స ప్రతిజ్ఞావిరోధేఽపి దోషో విధురచేతసామ్
88. అస్తి కాచి దివసా నా [యా సరా]గస్య చేతసః
యస్యాః భవే ద్దమతా మిందారాః భారణీ.
ధ్వశాస్త్రవిరోధము 89. ధ్వశాస్త్రవిరోధో [ఽపి దోషః] పుణ్యతేజసామ్
స హిత్రత ప్రసిద్ధత్యా త్వరయోత్తర్ణి కారణమ్.
90. తేషా తావత్తేజసీణ * * * యో న విద్యతే
అర్థశాస్త్రవిరోధము అర్థశాస్త్రవిరోధేఽపి దోషో నో జితభాషకే.
కామశాస్త్రవిరోధము 91. కామశాస్త్రవిరోధేఽపి న దో * * * పేక్షయా
రతిచక్రే ప్రవృత్తే తు నైవ శాస్త్రం న చ క్రమః
కళాశాస్త్రవిరోధము 92. కలాశాస్త్రవిరోధేఽపి క్వచి ద్దోషాయ నేవ్యతే.

ఇతి రసార్ణవాలంకారే గుణోపదానం నామ

ద్వితీయః పరిచ్ఛేదః-

రసార్ణవాలంకారము.

తృతీయపరిచ్ఛేదము—“శబ్దాలంకారప్రకాశము.”

- ఇత దోషరహితము 1. శ్లో. అ ధోష్నధితదోషస్య న్యస్తాశేషగుణ[స్యచ]
గుణసహితమునగు + + కావ్యశరీరస్య చారుతోత్తరపేతవే
- కావ్యమునకుఁజూరు 2. శ్లో. యోఽలక్ష్మరయోగ్ఽయం కామసీమపుషోయథా
తోత్తరపేతువు + + + సుందరస్యాపి ప్రకర్షాధాయకో ధ్రువమ్.
లగునలంకారములు 3. నిసర్గరమ్యలావణ్యతీోధాయకతా తు యై
తెలియఁదగినవి ఉక్తాలక్ష్మరవ + + తేషా మతిశయస్తతిః
- స్వభావరమణీయత్వ 4. స్వభావరమణీయత్వం వినా లక్ష్మితయో వృథా
ములేనిచోఁసలాకార లోలస్తపతటన్యస్తో హోహోహ + + + నః.
ములు నిష్ఫలములు.
- స్త్రీలయలంకారములు 5. అలక్ష్మరాస్తు నాశం శరీరే త్రివిధాః స్మృతాః
మూఁడువిధములు బాహ్య స్తథా స్తరాః కేచి త్తథా బాహ్యస్తరా ఇతి.
అందుబాహ్యములు. 6. తత్ర తా రచితా బాహ్యద్రవ్యైర్బాహ్య ఇతి స్మృతాః
పుంస్త్రీనావభాసస్తే వస్త్రహా + + + దయః.
- ఆస్తరములు. 7. స్వీయావయవసంస్తారజన్మానః పున రాస్తరాః
స్వరూపశోభాజనకా నభో[లేఖా]లకా + +
- బాహ్యస్తరములు. 8. బాహ్యై రపి పదార్థై స్తు కృతా స్తన్నయతాంగతాః
ధూపాస్యవాసప్రముఖా శ్లేయా బాహ్యై స్తరా ఇతి.
కావ్యశరీరమునకుశబ్ద 9. తథా కావ్యశరీరేఽపి భాసస్తే బాహ్యతోఽపియే
లంకారములు బాహ్య నర్వేఽపి శబ్దాలక్ష్మరా స్తే బాహ్య ఇతి క్షీరితాః.
లంకాగములవంటివి.
- అరాలంకారిము 10. సుగర స్వర్గపరామర్శా చక్రాలక్ష్మితయ స్తు యాః
లాస్తరాలంకారములు. ఆ త్తనాస్తఃప్రతీతత్వా దాస్తరా ఇతి తాః స్మృతాః.
- శబ్దాలంకారములు. 11. శబ్దోన్మీలం వితన్వానాః శబ్దాలక్ష్మితయో మతాః
అరాలంకారములు. అరోశ్చ రనిమి తత్వా దక్రాలక్ష్మితయః పునః.
- ఉభయాలంకారములు. 12. ఉభయాలక్ష్మీయా స్మిత్ర ద్వయాలక్ష్మరపేతవః
శబ్దాలంకారములుపమ జాతీ రీతిశ్చ వృత్తిశ్చ రచనా ఘటనా తథా.
నెనిమిది. 13. ముద్రా చ్ఛాయా తథాయుక్తి ర్భగితిః శ్రవ్యతాపి చ

శ్లేష శ్చిత్రం త థాచిత్యం ప్రశస్నోత్తర ప్రహేలికే.

14. అనుప్రాసోఽథ యమకం గూఢోక్తి రితి క్షిరతమ్

శబ్దాల జ్ఞాతయః స్పష్ట మప్రాదశ మనీషిభిః.

జాతి(శుద్ధ సాధా 15. సంస్కృతసౌఖ్యతాది రావ త్ర జాతి రితి స్పృతా
రణి యనిద్వివిధము)

శుద్ధా సాధారణే చేతి తస్మాద్వివిధం మతమ్.

రీతి(దేశరుచిని బట్టి 16. దేశరుచ్యా వచోన్యాసా రీతి రి త్యభిధీయతే
య నేకవిధములు.)

త త్ప్రేక్షేదాంస్తు సంవిజ్ఞా దృతే కో వక్తు మీశ్వరః.

అయిదురీతులు పేర్కొ 17. ఉ[చ్యతే]రీతయ స్తత్ర తథాపి ప్రస్ఫుటాస్తరాః
నలుగుచున్నవి.

వైదర్భ గౌడ పాశ్చుల లా టావని సమాశ్రయాః.

వైదర్భ. 18. తత్రాసమాసా వైదర్భీప్రాయోబహుః? సాశ్మక్లారగృణా
న్వితా

సాక్షాన్నివసతి ప్రాయో విద ఛేష మనోభవః.

19. అతో వైదర్భగర్భా గీః శ్మక్లార స్వాజ్ఞతాం గతా

[నిసర్గతో]హి బాలానా మపి వక్రః పరిక్రమః.

గౌడి.

20 యస్యాం సమాసబాహుళ్యం వర్ణానుప్రాససజ్జులమ్

బహువైదగ్యవన్యా సా రీతి గౌడితి కథ్యతే.

పాంచాలి.

21. సమస్తై ర్జాయతే రీతిః పాశ్చలీ పశ్చుభిః పదైః

సంక్షేపగుణహేతుత్వా దియం సర్వజన ప్రియా.

లాటి.

22. సమస్త + + + ర్ణా లాటి చతురవల్లభా

హృద్యా వాటివ లావణ్యసంపదా మాస్పదం పరమ్.

ఆమరీక.

23. ఆప్తనిగా త్వియం రీతి రుక్తలక్షణలక్ష్మీతా

[భా]త్యతీవ సుధాబిందస్యద్దినీ యత్ర పథతి.

వృత్తి.

24. రసాచితార్థసమ్మనపదసహసకాలినీ

మనోవికాససం[కోచ]వ్రసా ద్వృత్తి రుచ్యతే.

అయిదువృత్తులు.

25. శైశ క్యారభటి వైవ భారణీ సాత్వరీ తథా

తథా సాధారణే చాస్యా భేదాః పశ్చ ప్రపశ్చితాః.

౧ కైశికి.

26. సుకుమారార్థసద్భనిబధా కైశికి స్తుతా
అత ఏవ హి లాస్యాబం విబుధై రియ ముచ్యతే.
27. యాశ్చ క్షణై పథ్యవిశేషయుక్తా
స్త్రీసంయుతా యా బహుగీతవృత్తా
కామోపభోగ పథః + + + రా
తాం కైశికిం వృత్తి ముదాహరిని.

౨ ఆరభటి.

28. అతిప్రాధార్థసద్భా వృత్తి రారభటి భవేత్
ఇమాం తు + + వస్యాజ్ఞ మజ్గకురన్వని కోవిదాః.
29. యదాహ :—

ప్రస్తావనా త్రపుకలజీ తాని
ఘేద్యాని మాయాకృత మిన్ద్రిజాలమ్
చిత్రాణి యుద్ధాని చ యత్ర వృత్తిమ్
తత్తాదృశీ చూరభటిం వదన్తి.

3 భారతి.

30. అనతిప్రాధసద్భా సుకుమారార్థవదన్తి
మహాపురుష + + బ్యా భారతి వృత్తి డివ్యతే.
31. ఇయం తు ధర్మశ్చక్రగణిమాశ్చితచేతసామ్
పల్లభాభరతాచార్యనామ్నా + + + దర్శితా
32. యా వాక్స్పృధానా భరతక్రయోజ్యా
స్త్రీవర్జితా సంస్కృతపాఠ్యయుక్తా
సునామధేయైర్భరతైః ప్రయోజ్యా
సా భారతి నామ భవేత్తు వృత్తిః.

౪ సాత్వతి.

33. నాటివ సుకుమారా గీ రుదారాలేషు చే దృవేత్
ఇయం తు సాత్వతి వృత్తి ర్లో + + గారళాలినామ్
34. యదాహ :—

యా సాత్వతే నేహ గుణేన యుక్తా
న్యాయేన వృత్తేన సమన్వితా చ
హర్షోత్పా సంభృతశ్రోకభావా
సా సాత్వతి నామ భవేత్తు వృత్తిః.

35. యథా సమ్భవసంభిన్నా యస్యాం చరస్పృశాం గుణాః
వృత్తివాం సాధు విక్షేయా వృత్తిః సాభారణీ బుధైః.

౧. లలిత.

36. సర్వార్థవిషయా హృద్యా నానామార్గవిసాసీ
అయం తు లలితా నామ కవినాం చిత్తప్రసాదినీ.

37. యదాహ మహాభామహః :—

య త్రారభట్యాది గుణాః సమస్తాః
మిత్రత్వ మాశ్రిత్య మితః క్రుధస్తే
మిత్రేతి తం వృత్తి ముశ్చైతి ధీరాః
సాధారణ మథ చతుష్టయస్య.

38. యదాహ :—

యచ్చ వృత్త్యజ్ఞసప్తజ్ఞ లక్షణా ద్యాగమూర్తే
వ్యావర్జిత మిదం చేష్ట మలక్ష్మారతయైవ సః.

రచన.

39. అర్థానుకూలః శబ్దానాం వివేకో రచనా మతా
సాతత్వసూపపర్యాయరచనా భవతి సువమ్.

ఘటన.

40. ఉపశ్లేషః పదార్థానాం ఘటనేతి ప్రకీర్తితా
'ప్రస్తుతాప్రస్తుతాతీతపదవాక్యప్రభేదభూః.

ముద్ర నాలుగువిధ

42. సాధిప్రాయార్థవిన్యాసో ముద్రేతి పరిశీర్యతే
ములు.

ఉపలక్షణ మత్రార్థ శబ్దాలక్షణము.

42. విభక్తి ర్యచనం చైవ సంవిధానం సముచ్చయః
తస్య భేదాస్తు చత్వారః కోవిదై రుపవర్ణితాః.

ఛాయ(=అన్యోక్తుల43

అన్యోక్తీనా మనుకృతిః ఛాయేతి పరిశీలితా
సనుకరించుట)

సాచాసంతా జనాసంత్యాద్ కీర్తిత తత్రాపి కథ్యతే.

ఈకవితాచ్ఛాయ

44. తాకిక-స్థలిత-చేష్టక-ముగ-వేటాక్తి-భేదరః
యైనువిధములు.

పఞ్చధా తత్ప్రపఞ్చానాం పరిసంఖ్యా న విద్యతే.

య్యుక్తి, ఆటవిధములు 45. అర్థానాం చ పదానాం చ యోజనం య్యుక్తి రుచ్యతే

అర్థానాం యోజనే యత్ర శోభాస్యా త్పదపద్యతే.

46. సాపదసా పదార్థసా వాక్యవాక్యార్థగోచరా
తథా ప్రకరణస్థా చ ప్రబంధనేతి వక్ష్యధా.

భణితి, నాలుగువిధ 47. ప్రస్తుతార్థప్రకర్షాయ వక్రః పరికరో యది ములు.

తదా సా భణితి ర్నామ శబ్దాలంకార ఇష్యతే.

48. తతః సంభావనే త్యేకా స్యా దసంభావనా పి చ కల్పనా చ విరోధశ్చ చతుర్థా భణితి క్రము.

శ్రవ్యత, ఆఱువిధ 49. [స్యా న్ననోహాణే]వాణీశ్రవ్యతా సాపి వషిష్టా ములు.

అశీ ర్షమస్త్రియా నాస్తి వస్తు బీజం ప్రరోధనా. శ్లేష, వషిష్టములు 50. అనేకార్థాభిధా స్యా చే దనేకార్థవదై ర్యపి పుష్పల్యై వా భవే దాహు స్తం శ్లేషం కవిపుష్పవా.

51. స ప్రకృత్యా విభక్త్యా చ పదేన[వచ]నేన చ భావయా ప్రత్యయే నాపి వషిష్టో విబుధైఃస్మరః.

చిత్తము. 52. చిత్తం తు నియమన్యాసో వర్ణనా మిక్ష్ణితక్రమే స్వరవర్ణగతిసావలంకారాదిబహుతో [?].

ఔచిత్యము రెండు 53. ఉపకార్యోపకారిత్వం యత్ర శబ్దార్థయో ర్భవేత్ తరగతులు.

ఉత్తరార్థాయకం[స్రాహు]రాచిత్యం త త్ప్రక్షీప్తమ్.

54. తథావిధానతద్బద్ధభేదాత్ తద్ ద్వివిధం విదుః

తత్ర ద్వయేఽపి ధీమద్భి ర్విహితః సంభ్రమో మహాన్.

ప్రశ్నోత్తర మూఱు 55. [తథాప్ర]యోగనిర్భేదః కుశాగ్రీయధియాం తు యః తరగతులు.

నికషాయ భవే త్తచ్చ ప్రశ్నోత్తర మితి స్మృతమ్.

‘విదగముఖమంచన 56. అస్య నిశ్చేషభేదానామ్[అవభాధే]స్తి చేత్ స్ఫుహ. ముననీప్రశ్నోత్తర భేదములు సమగ్ర ముగగననగు.

తదాలోకయత గ్రంథం విదగముఖమణ్డవమ్.

57. వ్యావకం లక్షణం కీర్తు కిశ్చి దస్తాభి రుచ్యతే శక్యం య దనునారో సర్వభేదప్రకల్పనమ్.

- ప్రహేళిక. 58. అస్త్రప్రశ్నం బహిఃప్రశ్న ముభయప్రశ్నమేవ చ
పుష్పప్రశ్నోత్తరప్రశ్నో జాతిప్రశ్నం చ తత్ప్రమాణమ్.
- ప్రహేళిక, ఆలు 59. ప్రశ్నం ప్రహేళికా మాహు ర్యత్ర నోత్తరభాషణమ్
విధములు. కిన్తు వాక్యార్థ ఏవాసా దురోఽప్రో బోధ్యతే బుధైః.
- యమకము, ఏడు 60. పరివార-వివృత-లుప్త-పుష్ప-ప్రశ్న-చింతితైః
తంగతులు. వర్జైః సా వజ్ఞాధా వస్తీ భవే దర్థప్రహేళికా.
61. ***త్తు భిన్నార్థా యావృత్తిః శబ్దసప్తకేః
కవివృత్తిత్తివికషం యమకం నామ త్వియమ్.
62. అవ్యచేతం వ్యచేతాఖ్య మవ్యచే***తకమ్
నియతానియతసాసభేదా స్తోధా తమచ్యతే
63. ద్విరభ్యాస త్రిరభ్యాస చతురభ్యాసపారజమ్
***భ్యాసభవం చాన్య త్నప్రమం స్యా త్నముద్గతమ్
64. ఏతేషాం తు నకాత్ తేష్వేన ప్రభేదా వక్తు మీప్సితాః
లక్ష్మలక్షణ[బోధా]ర్థం దిక్షాతే తు క్షదర్శ్యతే.
- గూఢోక్తి, అయిదు 65. లుప్తహాః పదన్యాసో గూఢోక్తిః వజ్ఞాధా భవేత్
విధములు. క్రియాకారకసమ్మేధ పదాభిప్రాయ[భేదతః].
- బొచిత్యమును, రస 66. అమీ చ శబ్దాలక్షారాః పద్యే గద్యే చ కోవిదైః
మునుబట్టి, పద్య కార్యా సృష్ట్యశోభాయై యశాచిత్యం యథారసమ్.
- గద్యములయందు 67. ఇహ శిష్టానుశిష్టా నాం శిష్టానా మపి సర్వదా
సందర్శ్యశోభతే శ వాచా మేవ ప్రసాదేవ లోకయాత్రా ప్రవర్తతే.
- గ్దాలంకారముల 68. ఇద మన్ధంతముః కృత్స్నం జాయేత భువనత్రయమ్
నుపయోగించు యది శబ్దాహ్వయజ్యోతి రాసంసారా స్మ దీర్యతే.
దగును.
- సరస్వతికి జాతికరీర 69. జాతి స్త దత్ర వాగ్దేవ్యా మూర్తి స్తదృష్టై రుదీతా
ము; రీతులు సౌందర్య రీతయ స్త్యజసౌందర్యం లావణ్య మథ వృత్తయః.
- ర్యము; వృత్తులు 70. అలక్షారతయా ప్యాసాం కామచారో***
లావణ్యము, వక్తవ్యః కామచారస్తే ద్విశేషావేక్షయా భవేత్

- రచనాఘటనలుకుం 71. రచనా ఘటనే దేవ్యాః కుణ్డలే షక్షీరితే
 డలములు, ముద్ర దయాముద్రాతు ముద్రైవ చ్ఛాయా మాల్య ముదా
 దయాముద్ర; ఛా హృతమ్.
 య మాల్యము, 72. యుక్తిం హాగావలీః ప్రాహు ర్భుజితిం మేఖలాం పునః
 యుక్తి హారావలీ, శ్రవ్యతాం కజ్జణశ్రేణిం శేషచిత్రే తు నూపురా.
 భుజితి యొడ్డాణము;
 శ్రవ్యత మురుగులు;
 శేష చిత్రములందె
 లు; కౌచిత్రము
 లీలాకమలము, 73. లీలాకమల మాదిత్యం, వాసః ప్రశస్తితరం పరమ్
 ప్రశస్తితరము వ ప్రహేళికాం తు పదక, మనుప్రాసం తు కఙ్కుకమ్.
 ప్రము, ప్రహేళిక
 పదకము. అనుప్రాస
 కంఠకము.
 యమకము క్రిడాశ 74. క్రిడాశకు స్తం యమకం, గూఢ్ఘోం కేళికన్దకమ్
 కుంతము, గూఢ్ఘోక్తి విజాతే ర్గారవం ప్రాయః కావ్యపి[కావ్యేన] దృశ్యతే.
 యాసుకొనుబడి.
 75. క్రితిస్తు పేశలో మూర్ధ స్పచే న్నాస్తి కిమస్తి తత్
 రచనా నామ చాతుర్యం తం వినా కః కవీ ద్గుణః.
 76. వినా[ఘటనయా కావ్యం] దుర్లుటం న విరాజతే
 సముద్రతప్తం తు నామ్నాపి గాంభీర్యగుణదాయకమ్.
 77. విచ్ఛాయం యత్తు కిం తస్య వార్తయాపి మనీషి[ణః]
 [నిర్]యత్తికంతు యద్యాకస్యంతస్యకాన్యావిగర్హణా.
 78. భుజితి ర్వక్త్రా సాతు విదగజనవల్లభా
 అవక్రభుజితే ద్దోషః [సు] వర్ద్యోఽపి కుల్యాబ్ధనాః.
 79. స భవద్వి విదగ్ధానాం ప్రకామాననహేతవః
 అశ్రవ్య మితి చే దుక్తం శ్రూయతే***పునః.
 శేషచిత్రముల 80 చిత్రసంశేషః శేష శ్చిత్రం చిత్రైకకారణమ్
 ప్రాధాన్యము. వినయేన వినా కా శ్రీః కా నికా శకినా వినా .

81. వినా చ శ్లేషచిత్రభాష్యం కీదృశీ వాగ్విదగ్ధతా
అనాదిత్యా శ్రిమన్మోక్షస్తి తిరస్కారః సచేతసామ్.
82. ప్రశ్నోత్తరనామ్నా [?]
 శ్రీరాగోష్ఠీ వివోదేషు తద్వైరాక్షిర్ణ మన్త్రోజ్జే
 పరవ్యామోహనే చాపి సోపయోగాః ప్రపేలికాః.
- అనుప్రసాదముఖ్యము. 83. లవణేన వినా భోజ్యం త్యాగేన రహితం ధనమ్
 అనుప్రసాదహీనం తు కావ్యం కోవాఽభినద్రతి]
- అకిష్టయమకము 84. స తథా వల్లభాశ్లేషో న పీయూషరసస్సృజి
 యథా భవతి మోహార్థ మకిష్టయమకం వచః.
85. గూఢాగూఢచత్కుడి వా [క్యం కర్పం] పశ్చాత్తయే
 యదిచా వల్లభా క్షేరోష్ఠీ భ్రమరసావహమ్.
86. యథామతి యథాశక్తి యథాచిత్త్యం యథాయుచి
 కవేః కావ్యస్య చైతాసాం ప్రయోగ ఉపపద్యతే.
- బాణసకు గద్యరచ 87. యాదృ గద్యవిధౌ బాణః పద్యబన్ధే న తాదృశః
 నమునం కన్ననే ప్రతిహ్లా మిమాన్ వేదః సచిత్రాహి సరస్వతీ.
 ర్పు పద్యరచనమున
 తేన
- సంస్కృతప్రాకృతాది 88. సంస్కృతేనైవ కోఽవ్యర్థః ప్రాకృతేనైవ చాపరః
 భాషావిచారమా. శక్యో [రచయితుం] దావ్యభాష్యం కశ్చిత్తు పశిభిస్త్రీభిః.
89. సంస్కృతేనైవ క్షేప్యాహుః ప్రాకృతేనైవ చాపరే
 సాధారణాదిభిః కేచిత్ కేచన స్లేచ్ఛభాషయా.
90. స మేచ్ఛితప్యం యజ్ఞాదా స్త్రీషు నా ప్రాకృతం నదేత్
 సక్షీగం నా***తేషు నా ప్రబుధేషు సంస్కృతమ్.
91. వదన్తి సంస్కృతం దేవాః ప్రాకృతం కిన్నరాదయః
 పైశాచాద్యం విశాచాద్యాః మాగధం హీనజాతయః.
- అభ్యుదయ, శ్రీసాహ 92. క్షేభూ[వన్నాద్య]రాజస్య కాలే ప్రాకృతవేదినః
 సాంకప్రభువులకా కాలే శ్రీసాహసాభ్యుదయ కే న సంస్కృతభాషిణః.
 లమునందలిభాష.

౯౩. నాత్యస్తం సంస్కృతేనైవ నాత్యస్తం దేశభాషయా
కథాగోష్ఠీషు కథయన్ లోకే బహుమతో భవేత్.
94. శ్లోష్టవి లటహం లటాః ప్రాశ్నతం సంస్కృతద్విషః
అక్షభంశేన తుష్యన్తి స్వేన***గూర్జరాః.
95. బ్రహ్మన్ విజ్ఞాపయామి త్వాం స్వాధికారజహాసయా
గోషః కరితు వా గాధా***స్తు సరస్వతీ.
- 96 విభానై చ ప్రయశ్నేన శబ్దాలక్ష్మరచితయః
యథాయోగోఽయోగాయ [విజ్ఞేయా] కవిపుజ్యవైః.
- మందిపుష్పములనె97. ఏత గ్రాహ్య సురభికుసుమం మాల్య మే తన్ని ఛేయమ్
చి మాలనుసూర్పు ధత్తే శోభా మిద మిహ పున ర్నై***తి సమ్యక్.
- మాలాకారుని వలె మాలాకారో రచయతి యథాసాధువిజ్ఞాయ మాలాన్
- గవికావ్యశోభాస్పద యోజ్యం కావ్యేఽవ్యవహితేధియా త***భిధానమ్.
- ము లగువిషయము
- లనుగ్రహించికావ్య
- నిర్మాణముంజేయద
- గును.

ఇతి శ్రీప్రకాశవర్షకృతో రసార్ణవాలంకారే
శబ్దాలక్ష్మరప్రకాశం నామ
తృతీయః పరిచ్ఛేదః.

రసార్థవాలంకారము.

చతురపరిచ్ఛేదము - "అథాలంకారనిర్ణయము."

- అర్థోత్తరహేతువులు. 1. అథాలంకారము స్వస్యా అర్థోత్తరైకహేతవః
అథాలంకారములు సచేతనమునో***సదనమ్నాః ప్రచక్షుహే.
అవియుగువదియెని మిది.
2. జాతి ర్హేతు రహేతు శ్చ సూక్ష్మసారసమాహితమ్
భావో విభావ నాన్యోన్యవిరోధో విషయం తథా
3. సమ్యక్ః ప్రత్యచికం చ వ్యతిరేక స్తస్యసజ్జతిః
తథా లేశాభిధానం న పరివృత్తిర్నిమిలనమ్.
4. తత్త్వః స్వరూపాద్భావ రభావ శ్చాగమ శ్చ సః
ఉపమానానుమానే చ ప్రత్యక్షం చారిక(మ తథా).
5. సంకయోఽతిశయ త్రైతా అస్థావిశతి రీతాః
నానావస్తుషు జాయంతే యాని రూపాణి***
- జాతి.
6. కేవలభ్యః కేవలభ్యో ననగ్రేధ్య స్తాని జాతీ స్పృచక్షతే
అర్థవ్యక్తే రియం భేద మి***ప్రతిపద్యతే.
7. జహమో నమస్తే వక్త్రీయాపం సా సారవ్యకాలికమ్
స్వరూప ముక్తయే హేతు మితి తదహేతవః.
8. తే సంసానాదయ స్తేషు సావిశేషేణ శోధితే
సంసాన మధ [చ]వాపారో వేష ఇ త్యపి.
9. స్వరూప మితి శాస్త్రే తత్ప్రకృష్టః ప్రవృత్త్యతే
బాలవృద్ధవి***స్త్రీహీనజాత్యాది రాశయః.
10. తిర్యగ్భాషితీ తి తల్లత్యం దిజ్జాతేన ప్రదర్శ్యతే
దేశకాలకలాశ్చ***నాని చ హేతవః.
11. అమీషా మపి లత్యాణి యథాయోగం ప్రచక్షుహే
ప్రవృత్తి ర్వా నివృత్తీ ర్వా యత్ [కార్యం]స్యాన్నిబర్ధనమ్
- హేతువు—అణు విధములు.
12. తత్రాస్యహేతురి త్యాఖ్యా వల్పికారః స కథ్యతే
ఏకః ప్రవరగో హేతుః [అస్యః] కాశ్యే నివర్తకః.
- అభావహేతువు.
13. అభావహేతు రహరో జ్ఞాపకోఽస్యః ప్రయోజకః
అ[న్యో] బహుపపజ్ఞు స్సు చితహేతు రితి స్పృశతే.
- చిత్రహేతువు.
14. కావపి పత్ర[వశావధ్యః]కావ్య క్షరాంతరబాధితః
ఇతికాకారలక్ష్యోఽర్థః సూక్ష్మః సూక్ష్మగుణస్థు సః.

సూక్ష్మము ఆఱువిధ 15. సూక్ష్మ త్ప్రత్యక్షతః సూక్ష్మః ప్రత్యక్ష ఇతి భిద్యతే
ములు. సా చా భిద్యమానః స్యాత్ ప్రతీయమాన ఏవచ[?]

16. స ద్విధాపి ద్విధా మిశ్రో భూత్వా భిద్యతే వద్విధః
*****పేతుః స్యా ద్యః సన్నపి కార్యకృత్[?]

సారమిరుదెఱుగులు. 17. **రస్య నిరాసేన సారసంగహతే చ సా
రస[సార?]ఇత్యుచ్యతే సోఽపి ధర్మధర్మాత్సా ద్విధా.

సమాహితము ద్వివి 18. అ.***ప్రయత్నా ద్వా కారణం సహకారియత్
ధము. అసాద్యతే క్రియారమ్యే త ద్విధాన సమాహితమ్.

భావము. 19. అభిప్రాయార్థ [గా యా]తు ప్రవృత్తి ర్భావ ఇవ్యతే
ప్రసిద్ధపేతుత్వాగేన పేత్స్వ స్తరవిభావనమ్

విభావన. 20. స్వభావభావనం స్యా ద్యః*** విభావనా
శబ్దతో వా రథో వాపి ద్వయతో వా పదారయోః

అన్యోన్యము. 21. ఉపకార్యోపకార్య మన్యోన్యమ్ [అభిద్య]తే
మాలాన్యోన్యము. మాలానూపం యదన్యోన్యం మాలాన్యోన్యం త ద్ చ్యతే.

22. సర్వస్వం న్యస్యతి ప్రాయ స్తతస్మాత్***తి

అన్యోన్యభ్రాంతి= అన్యోన్యభ్రాంతి మ ప్యాచు రన్యోన్య మిహ కోవిదాః
అన్యోన్యము.

23. కావ్యవస్తూపకార్యా వచలక్షణ [మేవ]వా
అన్యోన్యైకతయా ప్రాయో వైచిత్ర్యం కావ్యవస్తునః.

24. అత స్తా మపి నా న్యోన్యా ర్భృథ గుక్తం పృ***
అసంఖ్యః పదార్థానా ముత్తరాధాయినీ యది.

విరోధము. 25. వక్రిమాక్రాంత సాన్దర్యః స విరోధోఽభిధీయతే
** పదవిరోధోఽపి కిథిత్ కవిపుష్టవై.

26. నభాత్పతవికారత్వా త్స నోక్తః క్లేషలక్షణే
** ఇచ్చ కబాలజ్ఞాతః సంఖ్యాగౌరవభీరుగా.

27. స మయా త త్ర యుక్తోఽపి పృథక్తే నోపవర్ణితః
అ[సామ్య] కారణోత్పన్నం కార్యం విషమ ముచ్యతే.

విషమము. 28. ప్రయోగః ప్రాయ స్తస్య సాన్దర్య మవలమ్బ్యతే
అనేకకారణోత్పన్నదర్శనా దిద మాలితమ్.

- సంభవము. 29. భవిష్యా మీతి యద్ జ్ఞానం స సమ్యువ ఇతిస్మృతః
విధిరూపో నిషేధాత్వా ద్వయాత్వా ద్వయవర్జితః.
30. [తద్వ]ర్కనేషు తద్రూపం చతుర్థాపి విభావ్యతామ్
ప్రతికూలసహోత్పత్తి మిహితితార్థస్య కారణమ్.
- ప్రత్యసీకము. 31. యత్త రోతి తదాఖ్యాతం ప్రత్యసీకం మనీషిభిః
య త్రాభిధాయ సాధర్మ్యం వైధర్మ్య మపి కథ్యతే.
- స్వతిలేకము 32. వ్యతిలేకః స విశ్లేయః సప్తధాఽపా ప్రపంచ్యతే
[ఏకో]భయవిభేదోఽర్థః సదృశాసదృశోద్భవః.
33. స్వబావివ్యక్తిజ్ఞా చ మావకప కృతి స్తథా
కార్యకారణ***త్ర భిన్న చేతవ్యవస్థితః.
- అసంగతి. 34. జాయతే తత్ఫలం సా తు స్మృతా ధీరై రసజ్జతిః
దూషణస్య గుణీభావో దోషీభావో గుణస్య వా.
- లేశము. 35. ద్వయం వా యత్ర సంశ్లిష్టం తత్తు లేశం ప్రచక్షతే
అన్య స్యాన్యత్ర విన్యాసో ద్రవ్యస్య తు గుణస్య వా.
- చరివృత్తి. 36. యత్ర సా(చరివృత్త్యాఖ్యా) స్మృతాలక్ష్కారకారిభిః
తా మాహు ర్వ్యవస్థయే నైకా మన్యాం వినిమయేన చ
37. అన్యా ముభయవాక్యాన్కవిమిత్రా*****
వస్వస్తరతిరస్థారో వస్తు వాన్యేన చే దృవేత్.
- నిమిలితము. 38. నిమిలిత మితి స్తాజ్ఞై స్త దలక్ష్కార ఇవ్యతే
హితం చావిహితం వైవ తగ్గనోఽతగ్గణస్తథా.
39. నైతేషాం లక్షణం భిన్నం నిమిలిత మమీయత
సంశయా***తు స్యా ద్య ఊహయా నిర్ణయాత్సనామ్.
- వితర్కము. 40. స వితర్క ఇతి శ్లేయో నిర్ణయానిర్ణయాత్తకః
సదృశా ద్భవచిత్రాన్యస్త్ర[?]***బాయతే స్మృతిః.
- స్థరణము. 41. యానుభూతపదార్థానాం స్థరణం తత్ర క్రితమ్
ప్రత్యభిజ్ఞాన మ ప్యాహు రా [ర్నచా?]థాస్త[రతః]
స్మృతేః [?]
42. స్మృతిః స్వప్నాయితం చాన్యా రథాన్యా వ్యక్తివర్జితా
భ్రాన్తి దివర్యయజ్ఞాన మతత్త్వే త[త్ప్రకారి]ణీ.
- భ్రాంతి. 43. భ్రాన్తి రితి భ్రాన్తి రితి భ్రాన్తి రితి భ్రాన్తి రితి భ్రాన్తి రితి

43. తత్త్వే ప్యతత్త్వయాపా వా ద్వయం తత్త్రివిధం భవేత్
బాధితాబాధితాపూర్వం తథా కారణబాధితమ్.
- భ్రాంతిమాల. 44. [వి]హానారాస్థాహారా పువేత్తారా త థేతరా
[కాలే కలిపయా?] బ్రాన్తి రాన్తిమాలేతి కథ్యతే.
45. [మాలా]బ్రాన్తి ర్న భిన్నా స్యా చేతల్లక్షణలక్షణాల్
యత్ర వస్తుని నోల్లేఖమాత్రం జ్ఞానస్య విద్యతే.
- అసభ్యావసాయము=భ్రాంతి. 46. [సా]ప్యసభ్యావసాయాభ్యా బ్రాన్తి కే వేతి మే మతిః
అభావము. అసత్త్వం తు కదారానా మభావ ఇతి కథ్యతే
47. కారణై రపి చే ద్భాన్తి రవసేతుం స శక్యతే
భ్రాంత్యతిశయము. స బ్రాన్త్యతిశయో వ్యత్ర స భిన్నే బ్రాన్తిలక్షణాల్.
- నాలుగువిధములగు 48. **పుష్కల్ల మాసోతి కోఽవ్యర్థః కవికాశలాల్
నభావము. స భవే త్ప్రొగభావో వా ప్రధ్వంసాభావ ఏవ వా.
49. అత్యన్తా***వో వా కల్పితాభావ ఏవ వా
అగమము-నాలుగు అగమ స్వాప్రవచనం దృష్టాదృష్టాభావసాధనమ్.
- విధములు. 50 పురుషార్థప్రభేదేన[సచతు]ర్థా స్థైర్యోబుధైః
ధర్మార్థకామమోక్షాగాం శాస్త్రాణ్యగమ ఉచ్యతే.
- ధర్మములెండుతెలుగులు. 51. అద్యన్తా తా వ[దృష్టాత్కా]దృష్టాత్కా మధ్యమా స్థైర్యో
ప్రవృత్త్యాత్మానిచృత్త్యాత్మాధర్మోఽయం ద్వివిధః స్థైర్యం.
52. వానాసముః దవరగ్భగ స్తస్య విస్తరః
తథాపి బ్రూమహే కిజ్జిత్ మార్గమాణా ప్రదర్శకమ్.
53. ఆర్యోక్తి రితి సంత్యజ్య వాక్యం సవగ్భ మర్థః
మూడువిధములగు ఆర్యస్తు త్రివిధో జ్ఞేయః పిత్ర్యః స్వః సజ్జితో నవః.
- నరము. 54. తమపాదైతశాస్త్రాణా మర్థాగమ ఇతి స్థైర్యః
తత్ర విద్యా మహీ హేమ కసుభాణ్డ ముషస్తరః.
55. [ఇదం మి]త్ర మిదం పిత్ర్య మర్థకారం ప్రచక్షుహే
కలత్రపుత్ర సహితం దశధాన్యదన్వయం పునః.
56. అస్యాపి విస్తరా[భ్యా]నం తద్దోషే వ్యవధాన్యతామ్
మాహేశ్వరశాస్త్రము. అసీ వ్యాహేశ్వరం శాస్త్ర మత్ర కోటిప్రమాణకమ్

- దీనినిసంక్షేపమునాన్వ 57. పున స్తదపి సంక్షిప్త మధ[స్వా]యంభవం తతః
యంభవము. వారవ్యాధే రసి గ్రన్థః సప్రపజ్ఞః ప్రవర్తతే.
- బృహస్పతిమతము. 58. బృహస్పతే ర్గతు చేద మిదః***సమృతమ్
విష్ణుగుప్త కామన్ద ఇదం చ విష్ణుగుప్తస్య తథా కామన్దకే రసి.
- కులు. 59. కియన్తోఽన్యేఽభిధాతవ్యాః కృతా యే***ధే రసి
అత స్తదరణజ్ఞాసా యది వః సమ్ప్రీవర్తతే
60. మ్మగ్ధారం ప్రతిక్ష్యం త దస్య స్తావ దుపక్రమః
[అన్యో] ప్యుపాయః స్థానామజ్ఞానే నారథావళమ్.
- అర్థశాస్త్రములందలి 61. తే నైమా లక్షణాభ్యాసమాత్మ మ త్రోపయజ్యతే
దశస్తంధములు. వినయే నార్జవం యేవ విద్యాదే రగ్రసమ్మదః.
- వినయస్తంధము. 62. తేనా సౌ వినయ స్తస్యః స్మృతో నీతివిశారదైః
[పశుపాష]ఖనిద్ర వ్య వశిగ్వృత్త్యాది వార్తయా.
- వార్తాస్తంధము 63. స్వప్నశ్చిచిత్తనం యేన వార్తాస్తస్యః స ఉన్యతే
ప్రజావినాదసమ్మృద్ధన్యాయాన్యాయనిరూపణాత్.
- వ్యవహృతి స్తంధముగి. అయం వ్యవహృతిస్తస్య ఇతి తద్దత్తై రుదాహృతః
కణికాకానసామన్త[రక్షణం]యేవ చార్జవమ్
- రక్షాస్తంధము. 65. తే నారు మగ్రత స్తజై రక్షాస్తస్య ఇతిస్తృతః
హేయోపాదేయసామ్య[నిదమత్ర]మార్జవమ్.
- మత్తస్తంధము. 66 సుసిద్ధం యేన చార్జస్య చుప్రస్తస్య తేన సః
సమాదిభి రుపాన్యై స్తు యే[నామా]వర్జనం భవేత్.
- ఉపాయస్తంధము. 67. ఉపాయస్తస్య ఇ త్యుక్తో మ ప్రస్తన్దా ద్విభేజితమ్
ప్రవణాదిభి రన్యేభ్యో యేన[చా]గ్రవ మివ్యతే
- విభ్రమస్తంధము 68 విభ్రమస్తస్య ఇత్యాభ్యా మయ మాలయ్యతే కమః
జైత్రమప్రాదిభి ర్గతృ శాస్త్రయ్యక్త్యా ప్రచోదితే.
- ఉపనిషత్ స్తంధము 69 అర్థ [?] ఉపనిషత్ స్తస్య ఇతి తు చ ప్రచక్ష తే
చతుర్జణ యుద్ధేన యత్ర విద్విషతాం శ్రియః.
- యుద్ధస్తంధము. 70. ***తే త మ త్రాహు ర్యుద్ధస్తస్యం విశారదాః
హోపద్రవసప్రాసఫశాన్త్యా యత్ర లభ్యతే.
- ప్రశమస్తంధము. 71. అర్థ***పి సః ప్రాజ్ఞైః ప్రశమస్తస్య ఉచ్యతే
అత్ర చైతే ప్రదర్శ్యనే యది తై స్తై ర్నిదర్శ్యనే.

72. ప్రకృతస్య విచారస్య తదా దేయో జలాజులిః
ఉపయోగం వినా కిన్తు స క్యా వ్యర్థో విరాజతే.
అర్థశాస్త్రముయొక్క 73. ఉపయోగాగ్రాహకస్తా దరస్యాస్య ప్రవర్త్య హే
పదియుపయోగ కవి దేవ హి కోవ్యర్థో దేశే దేశే ప్రవర్తతే.
ములు. 74. [కవచిత్] తస్యావయోగస్య దేశ ఏవ నిబంధనమ్
కార్యత్వే సర్వసామాన్యే కార్యం కార్యాన్తఃకమ్.
75. అర్థానరానుబంధిత్వా తత్ర కార్యనిబంధనమ్
ఉపకారాదినాన్తా పరిభూతో హి దృశ్యతే.
76. తత్రాప్రతిభూత ఉపయోగనిబంధనమ్
దత్తార్థం వైణాం సన్ధా కృతే వైరం నివర్తతే.
77. [అ]తో వైరవిప్రతి స్యా దుపయోగనిబంధనమ్
అర్థేన వ్యసం యచ్చ తద్విఖ్యాతం గృహే గృహే.
78. మేన తతో వృత్తి రుపయోగనిబంధనమ్
గుణోపి దరిద్రస్య నాదరః ప్రాకృతా జ్ఞనాత్.
79. తస్మా ద్లోప[యోగా]ర్థం భవే న్నానో నిబంధనమ్
అపి నిర్వాచ్యమిదస్య స త్యాగవిరహే యతః.
80. తస్మాత్ తేన తత్ర స్యా దుపయోగనిబంధనమ్
తస్మా ద్దానవోపాయా నుపయోగాం క్షే తత్త్వతః.
అర్చాగమము. 81. యతో జాన్తి ధీమన్తః సో[వ్య]ర్థాగమ ఇవ్యతే
కామము. స్త్రీపుయోగస్తు క్షిప్యంతి తం కామ ఉచ్యతే.
82. తస్మాత్ కర్తాభియుక్తే స్త్రీయత్ర తద్విధా
తయోస్తు మనఃక్రమాచతుర్యవర్జనాన్తి.
కామాగమము. 83. శాస్త్రం కామాగమో నామ [యథా వాత్సా]య
వాత్సాయనము. నాదికమ్
కన్యా స్వస్త్రీ వరస్త్రీ చ సామాన్యేతి చ యోషితమ్.
స్త్రీలునాలుగువిధ 84. భవన్తి ఛేదాశ్చత్వరః తత్ప్రభేదా స్వస్థేకః
ములు.
కన్యాగతకామము తత్ర కన్యాగతః కామో ద్విధా తద్వై రుదాహృతః.
ద్వివిధము. 85. వైవాహికో భవ త్యేకో ద్వితీయః [పారదా]గః
స్వస్త్రీకామము స్వస్త్రీ రూఢావరుణేతి ద్విధా కామోపి తదతః.
ద్వివిధము. 86. దృష్టాదృష్టఫలః పూర్వో దృష్టాశ్చకఫలోపరః

- ఋశ్రీత్రివిధము. రూఢా వరుద్ధా రఢా చ ఋశ్రీ త్రివిధాధివేత్.
87. ఏక ఏవ హి కామః స్వాత్ తదతః[పారదా]రికః
వేశ్యాగతకామము. సామాన్యా వనితా వేశ్యా కామ స్తతః[క] ఏవ హి.
88. ధీరై ర్నిసర్గచాతుః*తురాస్యప్రకీర్తితః
అప్యదాహరణశ్రేణీ శాస్త్రం పూర్వోపవర్ణితమ్.
89. శ్లోకమూలే*తం రథా ప్యేతత్ ప్రచక్షుషే
ఆత్మనో బంధుచ్ఛేదా దశరథశాస్త్రిః.
- మోక్షాగమము. 90. మోక్షః స్యా త్తదుపా[యార్థం]శాస్త్రం మోక్షా
గమః స్మృతః
యత్ర దృష్టారసాదృశ్యా దదృష్టాః[క] ప్రతీయతే.
91. ప్రతిబిమ్బ మపి ప్రేక్ష్య ప్రతిబిమ్బ ప్రతీయతే
అత స్తదపి రసజ్ఞై[?]రపమాన ముదాహృతమ్.
92. రూపం శంసంతి ముద్రాపి నన్వనిలత్తస్య వస్తునః
భామహుః[దు]. ఉదమూహా న్న సా నిన్నా భవతీ త్యాహ[భామ]హః
93. అవినాభావినా జ్ఞానం యత్ర లిజేన లిజీ :
మానాఖ్యాయా తు తస్యేహ వ్యవహా[రో]మనిసి[శామ].
- అరవంచకమునుబట్టి 94. ఇన్ద్రియార్థసమామోగా జ్ఞాతం య దుపజాయతే
ప్రత్యక్షమైదువిధి ప్రత్యక్షం పశ్యథా తత్ స్వాద్[అర్థ]పశ్యకభేదతః.
ములు. 95. యస్మి న్నాత్మ్యస్తసాదృశ్యాత్ సద్దేహో వస్తుశోభవేత్
సంశయము. స సంశయ ఇతి ప్రాక్షే[రుప]మాసాదరస్తు సః.
అసంభావ్యము. 96. ఉదీరిత మసమ్భావ్యం లోకవృత్తా సతిక్రమాత్
అత్యుక్తి. య దత్యుక్తిపదాభ్యయం విజ్ఞేయోఽతిశయోఽత్రసః.
97. అర్థాలజ్ఞైరయస్తీవ్తమాః కవిసభాసమ్భావనాలిపుభి
ర్యాచ్యా సమ్యగుదారబధ[మధురైః] కావ్యే నియో
జ్యాః సదా
పీయూషశ్రుతిసుస్తరై రపి పరై ర్విప్రమోదే[రసమే]
నర్వోఽచ్యుతవికేషభావనపరః ప్రాయో విదగ్ధో జనః.
ఇతి రసార్ణవాలంకారే అర్థాలజ్ఞైరనిర్ణయోనామ చతుర్థః పరిచ్ఛేదః.

రసారవాలంకారము.

పంచమపరిచ్ఛేదము: "శృంగారవ్యక్తి."

1. ఉక్తః సోఽయం విభావానుభావసంభూరిసంభూరిః
క్రమేణ సర్వభావానాం శృక్తారేషు చర్చ్యపి.
భావముద్వివిధము. 2. స్థాయీ చ వ్యభిచారి చ భావో ద్వివిధ ఉచ్యతే
శృంగారముద్వివిధము సమ్మోగో విప్రలమ్భశ్చ శృక్తారోఽపి ద్విధా మతః.
3. సమవాయే చ ఉద్యూత శ్చిరం య శ్చానతిష్ఠతే
స్థాయీభావము. భావః స్థాయీ స జ్ఞేయోఽవ్యక్తిః. [రితతోవ్యథా?]
4. అభీషాల్లిజనాదీనా మవాప్తై యః ప్రకాశతే
సోఽస్తిన్ సమ్మోగశృక్తారో విప్రలమ్భా విపర్యయే.
విభావముద్వివిధము. 5. విభావోఽపి ద్విధైవా త్రాలమ్భనోద్దీపనాత్మకః
ఏకోఽనుభవః** రే జనకోఽన్యశ్చ బోధకః.
6. తతః ప్రబుద్ధే సంస్థా రేఽ[అ?]నుభావో భవే ద్విధా
అన్త ర్భూమి శ్చ భావోత్థవవవ్యభిచారిభిః
అనుభావము ద్వివిధము.
7. స్మృతిచ్చాదేవ్యషవర్ణానా మన్తః సన్తాన ఇవ్యతే
మనోవాగ్బుద్ధివపుషాం బహిరారమ్భ ఏవ తు.
8. [జన్మాతిశయసమ్మూర్తానుగమానిహ] ?
విభావ శ్చాత్ర భావశ్చ వ్యభిచారిచ కుర్వతే.
9. విభానా జన్తభానానా ముద్దీపనవిభావతః
అనుబంధోఽనుభావేభ్యో ప్రక*** యతే.
10. సమ్మూర్త స్తుల్యతా తుల్యబలభావాన్తరోదయే
అనుగామిత్య మన్యేన స్థాయినోఽపన్నావే సతి.
11. జన్మానుబంధాతిశయా***
*** [ధా]నుగమాత్త్రోమే
భావమైదవిధమ.లు. భావేషు తల్లక్షణలక్ష్యయోగాత్
పన్న ప్రపన్నానుపవర్ణయామః.
12. సైవ భావో రతిర్నామ కామః***మాజ్ఞరః
సాహృద్యాజ్ఞరకవశ్చ ద్విప్రకారోఽపి దర్శితః.

13. భావాన్తరేభ్యః సర్వేభ్యో రతిభావః ప్రకృత్యతే
కవీవర్గః సమగ్రోఽపి త మేవ మచుభావతి.
14. నిసరసంసర్గముఖైః ప్రభేదైః
జన్మానుబంధాతిశయాదిభిశ్చ
ఇమం వినిశ్చిత్వ నివేశయన్తః
కవీంద్రభావం కవయో లభన్తే.

— రతిప్రపజ్ఞః సమాప్తః —

15. చతుర్వింశతి రిత్యేతే నా హర్షాదయో మయా
ఉక్తా జన్మాదిభేదేన ప్రాయః సమ్భాగహేతవః.
16. అతః పరం ప్రవక్ష్యన్తే విప్రలబ్ధసమాశ్రయాః
చతుర్వింశతి రుత్తమాదస్తాస్థిత్యాదయోఽపరే.
17. ఏవం రత్యాదయో భావాః శృంగారవ్యక్తిహేతవః
కార్తాన్నిజేశోనపజ్ఞాత ద్యభాభేదం ప్రకాశితాః.
18. జన్మానుబంధాతిశయసమ్మర్శానుగమా నితి
[యుజ్జీత] సర్వభావేషు వర్గయో రుభయో రపి.
19. యదపి చ గదితం ప్రకర్షగామీ
భవతిరసో రతివిస్తయాది లేవ
తదిద మితి నిరాకృతం ప్రకృప్తాః
ప్రకృతిజభేద మయీ హి సర్వ ఏవ.
ఇతి ప్రకాశవర్షకృతో రహర్ష వాలజ్ఞైరే శృంగార[వ్యక్తిః]
పజ్ఞానుః కుచ్ఛేదః సమాప్తః.
—: శ్రీరస్తు. హరిహర[హరిణ్య]గర్భేభ్యో నమః. :—

